

אריה ברונשטיין

**האם נפרדו דרכי הארכיאולוגיה ומקורות התרבות? –
על הויפוח ה"חוש" על ממלכת דוד ושלמה**

ראשי-פרק

- א. סיפורים מקר המקבילים לעדויות ההיסטוריות
- ב. עיעוים על מהימנות התנ"ך
- ג. סקירה כללית על ממצאים ארכיאולוגיים מתקופת דוד ושלמה
- ד. ערי ח邏מָה
- ה. ירושלים
- ו. ממצאים ארכיאולוגיים הקשורים לנTTYOT התנ"ך
- ז. האסכולה ה"תל-אביבית": חסר מומינות לטיפורי התנ"ך
- ח. עובדות שמוסכמת על הכל
- ט. מערכת הבנייה והביצורים
- י. סיכום וסיכום

§ § § §

תולדות דוד ושלמה מפורטות בתנ"ך יותר מכל תקופה אחרת בתנ"ך. במשך דורות רבים, התיחסו למלך המאוחדת בעובדה ההיסטורית שאין עליה עוררין, והדינונים הגיאוגרפיים ההיסטוריים עסקו בגודלה, ביחסיה עם המדינות השכנות או בסדרי השלטון שבנה. במחקר ההיסטורי והארCHAOLOGY של השנים האחרונות מתפתחה לראשונה ויכול לגבי עצם קיומה של ממלכה גוזלה בימי דוד ושלמה ולגביה האופי של היישובים שהתקיימו בתקופה זו. דיון חוקרם זה מעוגן בגישהות שונות ביחס לקשר שבין הממצא הארכיאולוגי כתובים בתנ"ך. לפי חישוב החברים לשלוון מלכי יהודה וישראל על פי התנ"ך ולפי נתונים קרונולוגיים אחרים התקיימה הממלכה המאוחדת בחלק הראשון של המאה העשירית לפנה"ס – תקופה "עניה" במקורות כתובים אחרים בלבד מן המקרה ולכאורה "עשירה" בממצאים ארכיאולוגיים. עניינו של מאמר זה הוא הצגת המידע מן החפירות הארכיאולוגיות ביישובים מרכזיים בהשוואה למידע מן התנ"ך על בניה וביצורים בימי דוד ושלמה. בהמשך תוצג התזיה הארכיאולוגית המפרקת באמינותה התמונה התנ"כית לימי הממלכה המאוחדת. יעשה ניסיון להבהיר בכלים ארכיאולוגיים וההיסטוריים שתקופת דוד ושלמה הייתה תקופה פאר של בניה וביצורים אשר מבטאים מצב כלכלי מצוין, שלוה וביטחון המתווארים במקרא: "וישב ישראל ויודה לבטח איש ותחת גפו ותחת תנתו מדן ועד באר שבע..." (מל'א ה,ה).

א. סיפור מקרא המקבילים לעזיות היסטוריות

התנ"ך אינו ספר היסטורי ואנינו מתימר להיות כזה. מאורעות אדירים בתולדות עמו, שאין להם ממשות רוחנית-מוסרית לדורות, אינם רשומים בתנ"ך. ידוע ש"גנואה שנצרכה לדורות נכתבה, ושלא נצרכה לדורות לא נכתבה" (בבלי מגילה יד א), ובכלל זה לא נסורה אינפורמציה היסטורית, כגון פעולות בנייה ופיתוח. עם זאת, המשרים הערכיים שבתנ"ך מופיעים בצדם לאירועים ההיסטוריים. הדוגמא הבולטת ביותר לאיירוע ההיסטורי צבאי חשוב שאינו נזכר בתנ"ך הוא הקרב (וכנראה גם הניצחון) הגדול ביותר של צבא ישראלי בתקופת המקרא, קרב שבו נלחם אחאב מלך ישראל עם כ-2000 מרכבות וכ-10,000 חיילים מישראל (ויהודה?) - בראש קואליציה רחבה של מלכי האזור נגד שלמאנאסר השלישי מלך אשור (852 לפנה"ס).¹ יש בתנ"ך פירוט של חלק מאורעות ההיסטוריים אשר בעורף הארכיאולוגיה ניתן להשלימו. דוגמא מובהקת היא מסע סנחריב ליהודה בימי חזקיהו (701 לפנה"ס) המתואר בתנ"ך כרकע לפעולות בניה שנעשו בירושלים ומערכת המצור על העיר, תוך הערות על כיבוש ערי יהודה – ובעיקר לכיש (מל'ב יח-יט; דבחי"ב לב; ישעיהו כב). במקביל ישן תעוזות אשוריות המנציחות את המסע ואת כיבוש ערי יהודה² ותבליט ענק בארכומו של סנחריב בינויו המתויר את המצור על העיר לכיש.³ בחפירות ארכיאולוגיות בירושלים נחשפו הביצורים שהקים חזקיהו, שטחי הרחבות העיר ומערכת הטית מי הגיון בבריכת השילוח (כולל כתובות השילוח המתארות את חציבת מנהרת הנטהיה).⁴ בלביש נמצאו שרידי העיר והמצור

1 ראה: Pritchard, J.B. 1955. *Ancient Near Eastern Texts*. Princeton University Press. (להלן: ANET) .pp. 278-279.

2 וכן, פרוט מסע סנחריב והמצור על חזקיהו היהודי מלך ירושלים-288:288, ANET , וכן תעוזה ספרותית חדשה המספרת על מצור סנחריב על העיר עזקה – ראה: נאמן, נ. תשל"ז. מסעות מלכי אשור ליהודה לאור תעודה אשוריית חדשה בתונך: יונפלד, מ. (עורך), שנตอน למקרא ולהקר המזרחה הקדום – ב. ירושלים, עמ' 165-166.

3 תבליטי סנחריב מארכומו בינויו המתארים את המצור על העיר לכיש – ראה: Barnett, R.D. 1958. *The Siege of Lachish*. IEJ 8. pp. 161-164.

4 הרקע ההיסטורי למסע סנחריב סוכם ע"י אשל חי. תשכ"א. מסע סנחריב לירושלים. בתונך: עמית ז' ווגן ר' (ערכים). ירושלים בימי בית ראשון (עדן 15). החזאת יד בן צבי. ירושלים. עמ' 156-143. על מנהרת חזקיהו בירושלים ראה: אושישקין, ד. תשנ"ד. מפעלי המים בירושלים בימי חזקיהו. בתונך: קתדרה 70. עמ' 3-28.

הקשה שעבירה – שרידים המתאימים לתבליט האשורי.⁵ עדות להכנות הכלכליות שביצעו חזקיהו עבר המצור, יש במצאה של מאות ידיות קנקנים עם חותמות "למלך" ששימשו לאיסוף מסים בארכז' המינימל של הממלכה.⁶ עד לדור האחרון דומה היה שניתן לעשות השוואה מקבילה בין המקורות המקראים על ימי הממלכה המאוחרת והתנאי'. התנאי' מספר על ממלכה מרכזית בשליטה דוד ושלמה שהגיעה לדרגת אימפריה, אשר שלטה על אזור נרחב מהפרת בצפון ועד נהר מצרים בדרום (שם"יב ח ; מל"א ח) ממלכה בעלת יכולת כלכלית ומנהלית רבה (זבח"א כז ; מל"א ז).⁷ תגליות ארכיאולוגיות של מבנים וביצורים יוחסו לימי שלמה (ולעתים גם לדוד) בעיקר לאור התאורו המקרה של פועלות הבניה של שלמה.

ב. ערעורים על מהיינות התנאי'

לאחרונה מתבשות שתי אסכולות המטילות ספק ב מהיינות סיורי התנאי' על ימי דוד ושלמה. האסכולה האחת מנסה לעיר את סיורי דוד ושלמה בטיעונים אנטרופולוגיים-חברתיים (ללא כל קשר לממצא הארכיאולוגי).⁸ אסכולה קטנה זו אינה קשורה למחקר התנאי' כי ולא למחקר הארכיאולוגי של ארץ ישראל, והכלים שהיא משתמשת בהם ורים למחקר המדעי המקובל של תקופות היסטוריות. לפיכך, פוסלים רוב החוקרים את טיעוניה על הסף, תוך כתיבת האשמהות כבדות שאסכולה זו ממוננת ופעלת בהשפעה פרו פלسطينית, ואין לה ולמחקר ההיסטורי-ארכיאולוגי כל קשר.⁹ לפיכך נראה שההתיחסות

5 השוואה מעניינת בין תבליט המצור על לכיש לבין הממצאים מחפירות לכיש ראה : Ussishkin, D. 1990. The Assyrian Attack on Lachish: The Archaeological Evidence from the Southern Corner of the Site. Tel Aviv 17. pp. 53-86.

6 ערי המינימל של חזקיהו הן חברון, זי' שכח ומשית.

7 עיין בתיאוריו של אי' מלמט על חלבנות בהפיקתה של ממלכת דוד לאימפריה : מלמט אי. 1983. ישראל בתקופת המקרא. ירושלים. עמ' 182-173.

8 ראה במאמרו של למקה : Lemche N.P. 1996. 'Early Israel Revised'. In: Current in : Research: Biblical Studies, 4. pp. 9-34.

במאמר אחר כותבים למקה ותומפסון (ברטוגוט לעברית) : טוענתן אינה שחתני' מגאים בעילותו של דוד, וכן לא שלמה מעולם לא היה עשיר כפי שהתנאי' מותארו... אנחנו מנסים להעלות את הטענה שתפקידו המקריא על אוזות שאול, דוד ושלמה אינם כלל ההיסטוריים... וראה :

Lemche N.P. and Thompson T.L. 1994. "Did Biran Kill David? The Bible in Light of Archaeology". JSOT 64. pp. 18.

9 ועlyn לאחרונה בביבליות החರפה והשתלה של דיוור מאוניברסיטת אריזונה : Dever W.G. 1977. Archaeology and the "Age of Solomon" A Case Study in Archaeology and

לאטכולה זו ראוי שתיעשה במסגרת של עיתונות לא מדעית, ואכן לא נדון בה במאמר זה.

בעלי האסכולה השניה מבקשים להמעיט מגודלה ועוצמתה של הממלכה המאוחצת, וזאת מתוך פרשנות חדשנית לתיארוך זמן הבנייה של מבנים וביצורים שיויחסו בדרך כלל לימי הממלכה המאוחצת – חמאה העשירה לפנה"ס. ארכיאולוגים הנוקטים בשיטה זו, והנתבאים כמובילים בתחום ההיסטוריאוגרפיה הארכיאולוגית, מפרידים הפרדה גמורה בין הארכיאולוגיה וההיסטוריה התנ"כית וקובעים שאין להגדיר זמנו של ממצא ארכיאולוגי על סמך הכתוב בתנ"ך או במקרים כתובים שזמנם אינם מוחלט. זמנו של ממצא ארכיאולוגי ייקבע רק במקרים של טריאטיגרפיה והשוואת תרבות חומרית.¹⁰ לפיכך מגיעים הם למסקנה שבמאה העשירה לפנה"ס היו בארץ ישראל מספר ייחודיות מדיניות קטנות כמו הפלשתים ויהודה, כשהאחרונה לא הייתה אלא ייחידה מדינית קטנה (chiefdom¹¹ שהגדירם¹² שכנה בהר יהודה ואולי גם בסביבתו הקדומה, ובודאי שלא הייתה ממלכה גדולה כמעט בתנ"ך.¹³

שנתיים רבות מתקיימים דיון פולמוסי היסטורי בשאלת האם ניתן לדלות נתונים ההיסטוריים אמייתיים מספר מגמתי כמו התנ"ך.¹⁴ העיתונות הפופולרית חיברה את השקפות שתי האסכולות הנ"ל ויצאה בשנה לאחרונה בכותחות ענק שענין ערעור האמינות ההיסטורית של ספרות ימי דוד ושלמה במקרה.¹⁵ דעה זו חדלה

Historiography. In : Handy L.K. (ed.). *The Age of Solomon – Scholarship at the Turn of the Millennium*. Leiden-N.Y.-Köln. pp. 217-252.

הדברים סוכמו גם אצל: דיוור, ג'ו., תשנ"ח. 'ארקיאולוגיה וההתפתחות המדינית ביהודה הקדומה: מה הזרוייזיסטים טועים?'. בתוך: פואסט א' וברוך א' (עורכים), *חידושים בחקלאות ירושלים - דברי הכנסת השלישי*. בר אילן, עמ' 84-96.

10 ראשוני המאמרים המאמצים שיטה זו כתבו על ידי ויטמן ופינקלשטיין. ראה: Wightman G.J. 'The Myth of Solomon'. BASOR 277/278 pp. 5-22. Finkelstein I. *The Archaeology of the United Monarchy: an Alternative View*. LEVANT XXVIII. 1996. pp. 177-188.

11 פינקלשטיין, שם, שם, עמ' 185.
12 וכן אנו מוצאים דיון חוקרים מכובדים יותר שערק לאחרונה, וספר שיצא בעקבותיו: ברון ה' וליפשיץ, א' (עורכות). *דוד מלך ישראל חי וקם*: הוצאת סימור, ירושלים.

13 עיין בקובץ מאמרים פילוסופי-היסטורי (קובץ נכתב אחרי כניסה המimid הארכיאולוגי לדיוון) Grobbe, L.L. (ed.) (1977) "Can a 'History of Israel' Be Written?" Journal for the Study of the Testament Surplement, Series 245.

14 ניתן למצוא לאחרונה מאמרים עיתונאים לרוב. כגון: י' בר יוסט. 'שלמה המלך לא בנה את בית המקדש. "ידיעת אחרונות" מתאריך יג סיון תשנ"ח (7/6/98). או: דורותן א'. 'מה שכתב בהגדה אומר הפרופסור זו אגדה. "מעריב" מתאריך יג בניסן תשנ"ח (9/4/98). עיתון "ישראל"

גם בתחוםי ההוראה של התנ"ך ולימודי ארץ ישראל, בעיקר אצל אלה שהשकפת עולמס הדתית והלאומית תואמת את האפשרות לביטול כל קשר של עם ישראל לארצו ולהיסטוריה של היצירה הלאומית. מחוسر ידע ארכיאולוגי ועקב אמונה תמיינה, יש ומתעדמים מבعلي דעתה אלה ומכנים אותם שRELATIVES וככד.¹⁵ איני חושב שביטול "על הסוף" של דעה מנומקת יש לה מקום במסגרת מדעית כלשהי. מן הראי להעלות את העובדות, להציג את התזיה החדשנית ולנסות לסתורו אותה בכלים מדעיים.

ג. סקירה כללית על ממצאים ארכיאולוגיים מתקופת דוד ושלמה

הידע שלנו מן התנ"ך על תולדות תקופת הממלכה המאוחדת, רב יותר מהידע על כל פרק אחר בתולדות עמו. התמונה של התקופה זו נבנית ממקורות רבים בספריו של מואל א, שמואל ב, מלכים א, ספרי דברי הימים, תהילים ואולי גם ספרות החוכמה (שה"ש, קוהלת ומשלי). התקופה מוצגת כתקופה זהה בתולדות עמו. הממלכה המאוחדת נעשית אימפריה, שהשפעתה הגיעה עד לפתר בצפונו ובדרום מצרים בדרום. סיכומה של התקופה: "ישראל ויודהה ורבים כחול אשר על שפת הים לרבות אכלים ושותים ושמחים, ושלמה היה מושל בכל הממלכות מן הנהר – ארץ פלשתים ועד גבול מצרים – מגישים מנהה ועובדים את שלמה... וישב יהודה וישראל לבטח איש תחת גפנו ותחתיו תנתו מדן ועדobar שבע...".¹⁶ (מל"א ז-כ – ח-ה). הכלכללה הייתה ציב (לפחות עד מלחמת ימי שלמה) – ראה מפה בדעת-מקרא) וחשלוון היה ציב (שם"ב ח) וביעיר של שלמה פועל יוצא ממצב זה היה פעולות בניה של דוד (שם"ב ח) ובעיר של שלמה בירושלים ובשאר חלקי הממלכה (מל"א ו-ז-ח; ט-י-כב; י-כו-כו; דביה"ב א,

הצטרכ' ל"יחגגה" בתורה רמה במאמר מנומך של פרופ' נדב נאמן תחת הכותרת "להוציא את התנ"ך מארון הספרים" מותאריך: ט' בתמוז תשנ"ח (3/7/98). המאמר זכה לתגובה רבה ב"הארץ" מותאריך טז בתמוז תשנ"ח (9/7/98). מאמר פופולארי חci מדעי סיכם את הדיונים.: Shanks Hershel. 1998. 'Where is the Tenth Century?' BAR 24. pp. 56-61.

דומני שצורך העיתון המשחררי "The Wall Street Journal" מותאריך: 31/12/97 שטוען שהענין הרב שעורר הנושא אינו אלא בסיס חשוב להזיהוי מטבחים, מאמרים וכי – שאינם אלא מקור הכנסה לא רע... .

15 ראה לדוגמה תגובתו של ח"כ אברהם רבץ מיהוזת התורה במאמר ב"ידיעות אחרונות". שם.

16 עיין: מלפט, אי. 1983. ישראל בתקופת המקרא. ירושלים. עמ' 167-167. וכן הגישה הארכיאולוגית המקובלת שהוגה אצל "אבי הארכיאולוגיה המקראית" אלברט Albright, W.F. 1960. The Archaeology of Palestine. London. pp. 122-128.

בגישה זו נקט גם אחרוני, י. 1978. הארכיאולוגיה של ארץ ישראל. ירושלים, עמ' 209-169.

טו-ה, א; ח, א-יא; ט, בה-כו). אלה כללו Bilderim (שם ט, טו-יח; יא, כז), ערי מחסנים-מסכנות (שם יט) ועררי רכב (מל"א י, כו ועוד).¹⁷ לעומת זאת התייאור המפורט בתנ"ך, אין מקור חיצוני המתאר תקופה זו. אין תסתובות של מלכים בתקופה זו, וכנראה שאין קשר משתי גודל בין מלכות מסופוטמיה לבין מצרים. אין גם כל מסמך כתוב ממוקור חיצוני כלשהו שנכתב בתקופה זו ומזכיר את זוד, את שלמה או את האימפריה הישראלית הגדולה. אין בידינו מקורות חז"ץ-מקראיים מן המאה ה-12 לפנה"ס (תקופת השופטים), ועד אמצע המאה העתירית (לאחר פירוד הממלכות). תקופה זו מכונה "תקופת האופל" מבחינת הארכיטקטורה והמקורות הכתובים שהוצע לתנ"ך.¹⁸ היסטוריונים וארציאולוגים נחגו להתייחס לתיאור התנ"כי בכונן ואמן כיון שההנ"ץ הוא המקור ההיסטורי היחיד לתקופה. מחלוקת על>Editricת המקרא וזמנה לא ביטלו את קבלת אמינות המוספר במקרה. חפירות ארכיאולוגיות נרחבות חשפו Bilderim, ארמונות, מבנים ושרידי תרבויות חומרית, שהוגדרו כ"מאוחרים לתרבות ימי ההתנחלות והשופטים", והתואמו לתיאור התנ"כי של הבניה בידי שלמה. אלה הוגדרו כמבנים ובilderim של ימי הממלכה המאוחדת, ולאור זאת הגדרו את הקרמיקה והמצאים האחרים שנתגלו במבנים אלה. הנזונים שמתוכם מתפתח הדיון הם כדלקמן:

17 וראה תאו רידית תרבותיות במצרים וצפונ סוריה בתקופה זו : Frankfort, H. 1970. The Pelican History of Art – . The Art and Architecture of the Ancient Orient. Meriland . pp. כן יש להזכיר את סיכון של מילאוד המעמיד את חשיבות התנ"ך לחקור התקופה, Millard, A. 1991. 'Text and Archaeology : Weighing the Evidence – The Case for King Solomon'. PEQ 123, pp. 19-27.

- א. יישובים שהוקמו בתקופת השופטים (המאות 12-11 לפנה"ס) הם דלים, ללא ביצור או בניה מסיבית. על פי התרבות החומרית ניתן להבחין בשלושה סוגים אוכלוסין: "ישראלים" ("יישובי התנחלות") בדרך כלל באזורי החר; גויי הים לעמיהם (פלישתיים, תיכרים ושרדנים) במשור החוף הדרומי, בחוף דור ועוז; ויישובים כנעניים בעמקים ובמשור השרון והחוף הצפוני. חלק ניכר מהיישובים חרבו או ננטשו לקרת סוף המאה ה-11 לפנה"ס ובראשית המאה העשירה. כך חרבות יישובי פרזות מושגים בעלי "אוריגינטציה כנענית": מגידו, יקנעם, בית שאן, תל הדר, תל כנרתות. וכן יישובים פלישתיים כמו תל קסילה ויישובים "ישראלים" כמו שללה, ועצת צרטה (אבן העוזר?).
- ב. על גבי חורבות היישובים מתחנים מתחנים ביישובים מבוצרים בחומות וערמות. הבניה באיכות גבוהה, עם השפעה מאזורי צור צידון (כגון בנויות בסגנון של "ראש ופטין" וכותרות עמודים פרוטו-אייאוליות). כמו כן, מוצאים ארמונות בהשפעה צפון סורית, שלחם חזיר כניסה מפואר, חצר מרכזית ו"חדר כס", והמכונים "בית חילאגי". התרבות החומרית ממשיכה את זו שהייתה ביישובים "ישראלים". עם זאת, חובה להציג שלא ניתן להבדיל בין קרמייקה מן המאה העתיקה לפני הספירה לבין קרמייקה מן המאה התשיעית לפנה"ס. ההבדל שבין המאה ה-10 וה-9 ניכר בכך כלל באופיים של כלים מתקופות קדומות או מאוחרות המצוים בתוך המכולולים הקרמיים. אין כל רמז לבני היישובים החדשניים. ההתאמנה בין התאורה התנינית של שפל וחוסר יציבות ערבית ימי דוד ושלמה לעומת יציבות ובניהם רבה ומפוארת מימי שלמה והלאה הביאה את הארכיאולוגים למסקנה שהבנייה היא מימי שלמה (להלן).
- ג. בסקרים ארכיאולוגיים שנערךו בחבל הרי יהודה ושומרון, עולה תמונה של התפרשות בשטח ביישובים יחסית גדולים, תוך נטישת אתרים קטנים שאפיינו את התקופה הקדומה. הגידול המרשימים ביותר היה בהר יהודה, שככל אורך ההיסטוריה - עד תקופה זו היה זה אזור נידח. מסקנות הסקר מאזור זה מצביעות על ארגון מרכזי בעל אופי ממלכתי.¹⁸

¹⁸ לגבי המסקנות המרשימות על ההתפתחות היישובית יהודית בתקופה זו – עיין: עופר, א. יהר יהודיה בתקופת המקרא. בתוך: קדמוניות 115. תשנ"ח. עמ' 40-52. לבי מסקנות מסקרים בשומרון ראה: זריטל, א. 1992. סקר הר מנשה א. אוניברסיטת חיפה. עמ' 54-55.

ד. תופעה מرتתקת מתרחשת בנגב. החל מסוף המאה ה-11 לפנה"ס נפרשת בהרי צפון הנגב מערכת של כ-50 מערכות של "חוות-מצודות" ששתוחן כ-2 דונם מוקפות קירות סוגרים, ובძמוך להן מספר בתים. מצד אחד, זהה התיישבות סמי-נוודית,¹⁹ המתאימה לתיאורי ההתקנות של שבט שעון (דביה"א ד, כד-מנ), מאייך מייצגת מערכת זו מינהל מרכזי. כל אלה, בנוסף למלואות גדולות ומרכזיות שנחשפו במלוא תפארתן וגודל בתמר (מל"א ט, יח)²⁰ ובעד ר' (להלן). אתר מעניין נתגלה לחוף מפרץ אילת – בתל חוליפה, שייתכן שהוא עציו גבר. לצערנו, עקב ספק גדול בקביעת התקופת הממצאים מהאתר, אין להוכיח את קיום אפשרות הסטור הימי של שלמה המתוואר בתנ"ך (מל"א ט, כו-כח; י-יג), אך עם זאת, מקובל על חוקרים שבתקופת הממלכה המאוחזת חוקף התל בחומת סוגרים של מצודה מלכותית ובנה בנין מנהלי מרשים.²¹ תחילת של התיישבות זו בגב כנראה ביום שאל (סוף מאה 11 לפנה"ס), וטופה ביום מסע שישק (סוף מאה עשרית לפנה"ס –להלן). שני יישובים מרכזיים המשיכו לתקנים: באר שבע וערד.²²

ההסבר היחיד למערכת יישובית זו הוא ארגן מרכז= ממלכה. ה. התנ"ך מספר על שלמה כבונה ערים בארץ ישראל: ירושלים (מל"א ו-ז; ט, י-טו; יא, כז ועוד), מגידן, חצור, גור, תמר/תדמור, בעל(נ)?) ובית חורון (מל"א ט, טו-יט). בנוסף לערים אלה שמזכיר התנ"ך, יש להוסיף על הערים הנזכרות בתנ"ך את הערים שחרבו במסעו של שישק לארץ ישראל (להלן). ראוי להזכיר שהופרים ייחסו לתקופת הממלכה המאוחזת תגלויות באטרים רבים כמו תל כנרות, תענך, בית שאן, שכם, לכיש, יקנעם, תל בטאי

19 ראה: משל, ז. תשמ"ז. 'המצודות הישראלית בנגב'. ב透: קצנשטיין, ח' וחובריה. האדריכלות בארץ ישראל בימי קדם. הוצאתה החברת לחקירת ארץ ישראל ועתיקותה. ירושלים. עמ' 255-249. על תפוקתן של המצודות כאתרי ההתקנות של נזוי מדבר – ראה: פינקלשטיין, י. 1985. "'מצודות' הר הנגב בתקופת הברזל - אותרי ההתקנות של נזוי המדבר. ב透: ארץ ישראל ית. עמ' 366-379. סיקום מחקר והערות מעודכנות לגבי הארגן המרכז שחקים את המצודות – ראה: משל, ז. וגורן, אי. 1992. 'מצודות אהרון' ליד קסימה – 'מצודה ישראלית נוספת ובעיה המצודות' – ארץ ישראל כג (ספר בירן). עמ' 196-215.

20 על המצודה האזורה שמשפה בתמר היא עי' חצבה – עיין: כה, ר' וישראל, י. 1996. 'הっぴונות בעין חצבה/תמר המקראית והרומיית. קדמוניות 112. עמ' 92-78.

21 עיין: כוכבי, מ. 1992. 'חוליפה, תל אל-' – ב透: שטרן, אי' (עורך). האנציקלופדייה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל. ירושלים. כרך ב. עמ' 499-496.

22 ראה: חרצון, ז. 1990. 'בקעת באר שבע, מנוזות למלוכה'. ב透: נאמן נ' ופינקלשטיין י' (עורכים). מנוזות למלוכה – היבטים ארכיאולוגיים והיסטוריים על ראשית ישראל. הוצאת יד בן צבי. ירושלים. עמ' 215-241. ובעיקר – עמ' 227-222.

(תמונה?), תל בית מירסים באר שבע, ועוד. אך הממצאים מ-5 אתרים מפותח משמשים לדעתם ابن בוחן לאתרים אחרים: מגידו, חצור, גור דן וערד. להלן נציג ממצאים מאתרים אלה ובמקביל, יוצג פער בירושלים בין התיאור המפורט על הבניה בתנ"ך לעומת הממצא החסר בשטח.

ד. ערי המינהל

ערי המינהל חצור, דן, מגידו וגור שנויות מבחינות אוכלוסייה שקדמה להקמתן. חצור ודן הוקמו ע"ג אתרי "התנהלות", מגידו הוקמה ע"ג עיר כנענית, וגור הוקמה ע"ג מצודה פלשתית. בכלל קיימות תופעה של חורבן תקופה קצרה לאחר הקמתה של העיר. החופרים מעריכים שהחורבן התגורש בשלבי המאה העשירית או בראשית המאה התשיעית לפנה"ס.²³ זמן קצר לאחר חורבון, הוקמו בערים אלה, ובערים אחרות בארץ, מערכות בייצור חדשות וייעילות לעין ערוֹך מערכות הביצור שקדמו להן. בנוסף לכך, נתגלו מבנים ציבוריים חשובים, כגון: מקדש בדן, מערכות מושכילות של מנהרות לירידת מי תהום, ארמונות חדשים, שערים חדשים, מחסנים, מערכות מושכילות של אורות ועדי. המעבר מהמאה העשירית למאה התשיעית, מורה על התפתחות כלכלית ועל יציבות.²⁴ מערכת בניה עצומה זו חרבה אחת, זמן קצר לאחר הקמתה. החורבן אירע כנראה במסע שישי שנערך כ-5 שנים לאחר מות שלמה (925 לפנה"ס – וראה להלן).

להלן פירוט הממצאים (או חסرون) בערים מייצגות אלה:

1. מגידו

מגידו היא אחד האתרים החשובים ביותר מתקופת המקרא. על פי מל"א ד'יב – הייתה מגידו אחד ממרכזי נציבות שלמה. החפירות במגידו חשפו ממצאים מרשים מתקופה הנדוונה. על פי הדעות המקובלות²⁵ הוגדרו

²³ ע"פ החופרים, מגידו וגור – במסע ששלק. חצור ודן – בכיבוש הארמי – שחל בסביבות 885 לפנה"ס בעקבות ברית אסא והארמים (מל"א טו, כ).

²⁴ בעניין זה עיין: Holladay, John S. 1995. The Kingdoms of Israel and Judah: Political and Economic Centralization in the Iron II A-B (ca. 1000-750 BCE). In: Levy T.E. (ed.). The Archaeology of Society in the Holy Land. Leicester University Press. London. Pp. 398-368.

²⁵ סיכום הממצאים והדעת השוננות לגבי מגידו – ראה: קמפנייסקי,Ai. 1993. מגידו – עיר מוזננה כנענית ומרכז מלכתי ישראלי. הוצאת החברה לחקר ארץ ישראל ועתיקותיה. ירושלים.

ממצאים שכבה IVB-VA למאה ה-10 לפנה"ס. נמצאו, שער מפואר בן ששישת תאים ושני מגדלים בחזיותו. ידין היה הראשון שהציג על הדמיון הרב שבין שער זה לשערי ערים דומות שנבנו באותה תקופה זו: גור וחצור. חצור, מגידו וגור נזכרות בתנ"ך כשלישיות ערים הבנויות על ידי שלמה (מל"א ט,טו). לשישייה זו ראוי להוסיף את לכיש. גם בה נמצא שער דומה מימי שלמה. דעתו של ידין מקובלת על מספר גדול של חוקרים.²⁶ אחרים ניסו "להעיבר" את השער לשכבה של המאה התשיעית (VA), ולאחרונה, טוען אוסישקין, שבמגידו היה שלב קדום מימי שלמה (שכבה IVB-VA) שלב בו היה שער קטן – בן תא אחד – ששימש את מערכת הארכנות (6000, 1723) ואילו בתקופה מאוחרת – כנראה ביוםיו של אחאב – נבנה השער בעל ששת התאים הגדול (שכבה VA).²⁷ נוסף לשערים נתגלתה חומה מלאה ובה שנבנתה בשיטות קדומות ונוטגות. החופרים שיערו שחומה זו נבנתה בימי שלמה. ידין טוען שחשף חומת סוגרים מתוקפת שלמה שקדמה לחומות הקדומות והנסוגות אשר נבנתה לדעתו בימי אחאב. חומת סוגרים זו דומה בתוכנינה לחומות סוגרים בחצור וגור. חוקרים אחרים אינם מקבלים את דעתו, שניטן לראות בקרירות הדקים שחשף חומת סוגרים, וטוענים בעקבות אהרון שאלת חלק מקירות חיצוניים של בתים וארונות שנבנו במגידו אולי בימי שלמה ושימשו כעין חומה חיצונית.²⁸ בנוסף לחומות הבתים והשער היו ללא ספק במגידו ארונות (מש' 1723, 6000) והרבה בתים פרטיים. בסגנון הארמוניות הצפון סורים בסגנון "בית חילאני" הארונות נמצאו מתחת חומה

עמ' 97-105. לגבי גרסת החופרים להגדרת השכבות – ראה: Crowfoot J.W. Meggido-A. Review. PEQ 1940, pp. 137-147.

26 ראה: ידין, י. תשכ"ב. 'חצור, גור ומגידו בימי שלמה'. בתוך: מלמן, א. (עורך). בימי בית ראשון. ירושלים. עמ' 66-109 (להלן: ידין, חצור גור ומגידו). וכן: ידין, י. תש"ל. 'Megiddo Shallow Tell Israelite' בתוך: קדמוניות 10. עמ' 38-56 (להלן: ידין, מגידו). וראה לאחרונה: Mazr, A. 1997. 'Iron Age Chronology: A Reply to I. Finkelstein'. LEVANT XXIX. Pp. 161-162
Ben Tor Ammon. 1998. 'Hazor and the Archaeology of the 10 Century B.C.E. in: IEJ 48 pp. 1-37.

27 בעניין זה פתח יהקן אהרון: Aharoni. 1972. The Stratification of Israelite Megiddo'. JNES 31 pp. 302-311. אהרון מגדיש שהחופרים נתנו תאריך לשער (ימי שלמה) ללא כל הוכחה ארכיאולוגית אלא לפי השוואת של ממצא לפ███ מקראי או דברי של אהרון (בתרגום לעברית): זהה אחת הדוגמאות הנדרות בארכיאולוגיה שבת ניתן לקבוע את התאריך המדויק של בנייתו אף לא גילוי של כל תיאור שהוא.

וראה סילום דעת המאורים את השער למאה התשיעית לפנה"ס: Ussishkin D. 1980. Was the "Salomonic" city gate at Meggido Built by King Solomon? BASOR 239. pp. 1-18.

28 על אפשרות קיומה של חומת סוגרים במגידו וראה: ידין, מגידו, שם. עמ' 48-49.

המלאה. לדעת החופרים הם מימי דוד, ואילו רוב החוקרים ביום מיחסים את הארמונות לימי שלמה.²⁹ יתכן שבאחד מהם יש בענה בן אחילוד הנציב האשורי בימי שלמה (מל'א ד,יב). במגידו נתגלו גם עשרות מבנים ארוכים, סמוך לאחד מהם חצר ענקית. חופרי מגידו טוענו שמדובר באורחות שלמה. ביום, מקובל על רוב החוקרים שבמונחים אלה שייכים לשכבה שמעל (VA), ומגדירים חלק מהם (אם לא את כולם) כמחסנים.³⁰

נראה שמדובר בשכבה VB-VA I בmagicdo מותאים לתקופה המלוכה גם לאור ההתאמנה בין הממצא לכתוב בתנ"ך:

- (I) פועלות הבניה העצומות שנעשתה בעיר לאחר תקופה ארכובה שהמקום היה דל ביותר, בדומה לבנייה בעירם ה"תאומות" למגידו - חצר וגורר, נזכר: "ויבן שלמה את חצר, מגידו וגורר" (מל'א ט,טו).
- (II) מקובל על כל החוקרים שבשלב הראשון של פועלות הבניה הממלכתיות שנעשו במגידו נבנו בה ארמונות פאר בסגנון בתיה "יחילאני" צפונם سورיים ששימשו את מושל העיר. בארמון חצר חיצונית גדולה, חדר כניסה מפואר וחצר פנימית ומסביבה חדרים, אחד מהם חדר כס לשטיט/מושל העיר. תכנית זו מותאמת לתאור של ארמן שלמה בתנ"ך (מל'א ז,ח-יב).
- (III) התנ"ך מזכיר פועלות בנייה של "עיר הרכבת אשר לשולמה" (מל'א ט,יט). ספק אם היו אורות במגידו בשכבה המיווחסת לימי שלמה (VA-IVB), אך ברור שהייתה זו עיר רכב בתקופה שלאחר מכון (VA). יתכן שבימי שלמה אחסנו את הסוסים סמוך לעיר והלוחמים גרו בעיר, ואילו בימי אחאב נבנו האורות בעיר. נראה שהתשתית לאורות הונחה בידי שלמה. העיר מגידו של ימי שלמה נחרשה ונראתה במסגרת מסע שישי (להלן). מצבח של שישק נתגלתה שלא באתורה במגידו, ואין כל ספק שהמלך המצרי כבש את העיר. ההנחה המקובלת היא שישק כבש וחרס את העיר של שכבות (VA-IVB), ומיד לאחר מכן, במאה ה-9, היא נבנתה מחדש. כפי שננטה להעלות להלן, הרי ה"הקדושים" אינם מקבלים שmbנה כלשהו מלאה שתואר לעמלה הוא מימי שלמה (המאה ה-10 לפנה"ס). לדעתם כל הממצאים הם מן המאה התשיעית לפנה"ס, ואין אלה אלא

29 ראה: ריך, ר'. 1987.iarmonot vbeti shrd b'tkufat ha'bzol. baton: katschtein, ch' v'hovraha (עורכים). האדריכלות בארץ ישראל בימי קדם. ירושלים. עמ' 174-176.

30 דיוונים בנושא האורות או המחסנים – ראה: דין, י. תשלייה. אורות מגידו. ארץ ישראל יב (ספר גליק). ירושלים. עמ' 57-62. והדעה הנגדית: הרצוג, ז. תשמ"ז. מבנים מנהליים בתקופה הברזל. baton: katschtein v'hovraha (עורכים). האדריכלות בארץ ישראל בימי קדם. ירושלים. עמ' 189-192.

ביצורים ומבנים שנבנו أولי בידי בית אחאב חלק מ"כל הערים אשר בנה" (מל'יא כב, לט).

2. חצר

לאחר חורבן אדיר של העיר הכנענית הענקית (שכבה XIII בתל העליון), היה פער תתיישבותי, ולאחריו יושוב "ישראל" דל בתל העליון (שכבות XII-X), יישוב שהתקיים בתקופת השופטים (מאות 12-11 לפנה"ס). היישוב לא רחוב, אך מעליו נבנתה עיר מבוצרת ביותר – שהשתרעה על שני שלישים של התל העליון (שכבה X). נתגלתה חומת סוגרים מרשימה, שער בעל שישה תאים ("שער שלמה") ובית מחסנים.³¹ החומה הקדומה ביותר בעיר נתגלתה בשטח A והיא ניצבת מעל בורות בהם נמצאו חרסים מתקופת השופטים (=ברזל א) – המאה האחת עשרה (=שכבות X-II) ואילו החומה האחרונה שהוקמה באזורי השער (IXA) חתומה על ידי הקירות של בית העמודים של שכבה VIII שנבנתה במאה התשיעית עם הרחבתה של העיר. אין ספק שהחומות הסוגרים ושער התאים נבנו בימי שלמה. ידין משווה את ביצורי חצר לביצורי מגידו וגזר וקובע שערכי שישה התאים המשולבים בחומת סוגרים הם ממאפייני האדריכלות של מהנדסי שלמה (הצורים).³² בשלב מאוחר, נותרה העיר בביבליה עם ירידת מסויימות בתרכות החומרית (שכבה IX), ואילו בשכבה VIII גדל שטח העיר, והיא כללה את כל שטח התל העליון. נבנתה חומה מלאה על גבי חומת הסוגרים, נבנה בית מחסנים גדול ובתים מפוארים. בחלוקת המערבי של העיר נבנתה מצודה גדולה שהכנישה אליה מעוטרת בכותרות פרוטו-איוליות. חוקרי חצר חלוקים בשאלת האם שכבה X בחצר היא מיimi שלמה (המאה העשירית) או מיimi אחאב (המאה התשיעית). מחלוקת זו תידוע בהמשך.

31 על חפירות חצר ראה: בן תור,Ai. 1992. ערך: "חצר", בתוך: שטרן, Ai (עורך) האנתרופולוגיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל. ירושלים. כרך ב'. עמ' 540-537. על התגליות האחרונות המאשרוות את הממצאים לגבי הביצורים, ותגלית בית המהנסני – ראה: Ben Tor Amnon. 1998. 'Hazor and the Archaeology of the 10 Century B.C.E. in: IEJ 48 pp. 1-37.

32 ראה: ידין, Yi. תשכ"ב. 'חצר, גור ומגידו. בתוך: מלמט, Ai (עורך). בימי בית ראשון – מלכויות ישראל ויהודה. ירושלים. עמ' 66-109.

3. גור

העיר הכנענית שחרבה (שכבה VII), לא נשבה במשך תקופה מסוימת, ולאחר מכן קם בה יישוב פלישתי נרחב (שכבות XIII-XII), שהתרבות החומרית שלו אימצה בשלב מאוחר יסודות מקומיים (או שאוכלוסייה נתחפה לאוכלוסייה כנענית!). היישוב הזה חרב בזורה אלימה. את החורבן מיחסים החופרים לפערעה סיאמון – בימיו של דוד (מל'א טט). בעיר שמעל היישוב הפלשתי (שכבה VIII), נמצאה חומת סוגרים שפק אס הקיפה את כל העיר.³³ בחומה נבנה שער של שישה תאים. בזומה לערי מנהל אחרות, נבנה גם בגור בניין מנהלי סמוך לשער. לעומתיהם, בניין המגורים דלים יחסית. לוח גור שהוא לוח חקלאי מתקופה זו מצטרף לנוגנים לפיהם נראה שגור הייתה מרכז מנהלי-חקלאי. במערכת החלוקה של נציבותות שלמה הייתה העיר שיכת לנציבות השנייה שכלה את אזור עמק איילון ובית שמש (מל'א דט, ראה מפה בדעת-מקרא). חורבנה הקשה של העיר מיוחסת למסע שיסק (להלן) השכבה שמעל שכבת החורבן (שכבה VII) מיוחסת למאה התשיעית. על השער הקודם נבנה שער בעל ארבעה תאים, אך החומה המשיכה להתקיים.

4. ערד

כ-1500 שנה אחרי חורבן העיר מתkopfat הברונזה הקדומה, קם על הגבעה הגבוהה של ערד במאה ה-12 לפנה"ס יישוב מפואר ובו מזבח ובמה (שכבה XII). לאחריו, (שכבה IX) נבנתה מצודה שהוקפה בחומת סוגרים שבפינותיה מגדלים, בתוך המצודה נתגלה מקדש, ובשאר השטח מבני מגורים. המצודה נהרסה בכיבוש. ה碇בוש מיוחס למסע של שיסק המזוכר בכתובותיו את כיבוש ערד רבתי ויערד לבית ירוחם. אם אכן, הכוונה לעיר זו, הרי שיסק הרס את המצודה של שכבה IX. במצודה שלאחריה (שכבה X) נרכזו שינויים בשמקומו של השער

³³ על חפירות העיר גור, ושינויי הגדרות של התגלויות שנע התקופה הישראלית – ראה: ידין, חזר, מגידו וגור, עמ' 71-78. דיוור, ויג 1992. ערך: "חצר", בתוכ: שטור, אי (עורך) האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל. ירושלים. כרך אי. עמ' 312-315. דיוור – מחופרי גור המאוחרים, ניסה לשיך לעיר זו גם חומה חיצונית ושער חיצוני המרוחקים כ-10 מ' מחומות הסוגרים. לדעת החופרים, שיכת חומה זו למאה התשיעית והלאה. וראה: Dever, W.G. 1986. 'Late Bronze Age and Solomonic Defenses at Gezer'. BASOR 262. pp. 9-34. Finkelstein, I. : ביקורת על דעתו של דיוור – ראה: New Evidence'. BASOR 262. pp. 9-34. 1994. "Penelope's Shroud Unreveriled: Iron II Date of Gezer's Outer Wall Established". Tel Aviv 21. pp. 276-282.

הוותק למרכו הקיר המזרחי וחומה עבה של קדומות ונסוגות החליפה את חומות הסוגרים. מכאן והלאה נמשך קיומה של המצודה פחות או יותר באותה תקופה.³⁴ חשיבות החפירה בתל ערד, אינה במצבה של הביצורים או התרבות החומרית, אלא במועד תחילת בניית המצודה, המיוחסת לימי שלמה. חרס המצודה, זמן קצר לאחר מכן, מיחס לשישק (על מסע ראה להלן). כאמור, ערד אף נזכרת בכתבות שישק.

5. דן

באמצע המאה ה-IA לפנה"ס חרב בשרפיה יישוב עירוני שהיה בדן, יישוב בו נמצאה קרמיקה בעלת אופי של יישובי ההתקנות עם קשר ברור לחוף הפנימי, ותעשיית מתכת מפותחת (= שכבה V). יישוב זה הוא כנראה היישוב שהקם שבט דן - שופטים יה. לאחריו, בשכבה VII, נבנה יישוב חדש אשר בו ניתן להבחין בשני שלבים קרמיים. בשלב הקדום הובנה מסורת כלים הדומה לשכבה הקודמת, ובשלב הקדום המאוחר מאובחנת מסורת כלים הקשורה לחוף הפנימי, ובכלים ממורקים הדומים לאלה שאופיינו למאה העשירית בחצ'ור, מגידו ועוד. בשכבת יישוב זו, מבחנים בתחלת מערכת חדשה של ביצורים, אך נמצא עוד. בשכבה VI, מבחנים בתחלת מערכת חדשה של ביצורים, אך המבנה הבולט שבו הייתה במה, מזבח ומתחם פולחני גדול מסביבם, במתחם נמצא חפצי פולחן רבים. שכבה זו נחרשה כנראה בראשית המאה התשיעית לפנה"ס (ע"י הארמים ? – מל"א טו, כ). לאחר מכן (שכבה III) הוקמה בדן עיר מבוצרת היטב, עם שער אדריכלי המורכב משני חלקים, חומה ומתחם פולחני שהוגדל ושופץ. לדעת החופרים נעשתה פעולה זו ע"י אחאב.³⁵

ה. ירושלים

אין לנו עדין נתונים ארכיאולוגיים ברורים לגבי ירושלים בתקופת דוד ושלמה. התנאי'ך מתאר בפרוטרוט את מפעלי הבניה בירושלים, הכוללים מקדש מפואר, ארמונות, בית אוצר נשק (=בית עיר הלבנון), חומות, מילוא, (מל"א

³⁴ על החפירות בערד – ראה: אהרון, מ. 1992. בתוך: שטרן, א' (עורך) האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, ירושלים. כרך ד' עמ' 1266-1272.

³⁵ על חפירות דן עיין: בירן, א. 1992. דן – 25 שנים חפירה בתל דן. ירושלים. עמ' 176-124, 219-232.

ז-ח, טו; דביה"ב ד). אך הממצאים בעיר דוד בירושלים מעטים ביותר.³⁶ כי קניון, שחרפה בירושלים, הציעה שחומת העיר מתוקפת הברונזה התיכונה, חודשה והמשיכה להגן על העיר בתקופת הממלכה המאוחרת, רעיון שמנצאה לו הוכחה מסוימת - בימצא של השנה האחרונה - נתגלה מגדל אדרי סמוך לمعיין שנבנה בתקופת הברונזה התיכונה והמשיך לשמש גם בראשית תקופת הממלכה המאוחרת.³⁷ בסמוך למגדל, נחשף שריד של שער, שאולי הוא הנזכר בהקשר למשיחתו של שלמה למלך – “על גיהונן” (מל"א אלט). עם זאת, מוקובל על רוב החוקרים שהקירות המדורגים שנתגלו בmorphozיה של עיר דוד, אינם אלא חלק ממצודות ציון היא המצודה היבוסית לשעבר. התגליות של השנה האחרונה מאשרות שמדובר בקירות שטרכו הייתה “הרמתה” התשתיתית של המצודה ויתכן שהוא ה”מילא” שנבנה ע”י דוד (שם”ב ה,ט).³⁸ ריכוז ממצאים שנתגלו מצפון למצודה זו, מאפשר שהוא מuid על ארמון דוד ששוכן כאן.³⁹ לדעתם, יש מקום להזות את החומה הנחשפת כיום בתקופת גבעת עיר דוד, עם חומות העיר מימי דוד ושלמה.⁴⁰

ג. ממצאים ארכיאולוגיים הקשורים לנזוני הוגן⁴¹

מספר תנאים היסטוריים ברורים, הם אבני ייסוד לצורך בניתה הקשר בין הממצאים ארכיאולוגיים לבין הנזונים שמן התנ"ך:

36 ריכוז התגליות בירושלים מימי הבית הראשון – ראה: גבע, ה. 1992. ערך: ‘ירושלים’. בתוך: שטרן, אי. האנטיקולופדייה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל. ירושלים. כרך 2 עמי 618-616.

37 ראה: ריך ר' ושוקרנו א'. 1997. 1998. ירושלים, עיר דוד. בתוך: ‘חדשונות ארכיאולוגית קי. עמי 139. שוקרנו, אי., וריך, ר. 1998. ‘חוונה משלחי ימי הבית הראשון במורח עיר דוד’. בתוך: פואסט, אי. וברוך, אי. ‘חדושים בחקר ירושלים – דברי הכנסת הריבועי. הוצאת מרכז רנטן ללימודיו ירושלים. בר אילן. רמת גן. עמי 14-16.

38 עין: בחת, ד. 1998. חפירות עיר דוד 1998. בתוך: פואסט, אי. וברוך, אי. שם. עמי 22-26.

39 עין: מזר, אי. 1996. ‘שרידי ארמון דוד המלך בירושלים – מחקר בארכיאולוגיה מקראית’. בתוך: פואסט, אי. וברוך, אי. ‘חדושים בחקר ירושלים – דברי הכנסת השני. הוצאת מרכז רנטן ללימודיו ירושלים. אווי בר אילן. רמת גן. עמי 9-20. ניסיונו של הי’ גבע לשולץ זיהוי זה, אינו משכנע. עין: גבע ח. 1998. ‘יהיה או לא יהיה: לבניית זהווים של מבנים בירושלים’. בתוך: פואסט, אי. וברוך, אי. שם. עמי 17-21.

40 עין: שוקרנו, אי. וריך, 1998. שם. חוויה חיבש” שנייתן בדוחה זה מuid דודקה שחומה קדומה לשרשורת המבנים שמעליה, ולא כססקנת ביניים של החוקרים המנסים לראות בשטח זה את “בין החומותתיים” (ישעיו כב,יא).

1. מסע שישק

בשנה החמישית למלכותו של רחבעם (לפנה"ס) עלה שישק מלך מצרים, כבש שטחים מיהודה והגיע עד לירושלים. רחבעם נתן לו זהב רב כדי שלא יכבות את העיר (מל"א יד,כח-כו; דביה"ב יב,ב-יב). שישק (שישונק), מלך למצרים בשנת 945 לפנה"ס, הפך את מערכת היחסים המזווינית שהיתה לשלהמה עם מצרים, ארגן שרשות של מרידות נגד שלמה, וחיכה להזדמנות להתמודדות עם מملכת ישראל.⁴¹ לפי המקרא, נפלת הזדמנות זו לידיו מיד לאחר פילוג הממלכה, ומטרתו הייתה הגיעו לירושלים. מסעו של שישק, ושרשות הערים אותן כבש חקוקים על מזוזות השער והמשקוף של המקדש בכרנך שבדרומם מצרים.⁴² על פי רשימה זו, החירב שישק כ-63 יישובים במרכז הארץ ובצפונה, ו-85 יישובים בנגב (הצפוני). בין היישובים הללו אנו מוצאים חלק מהערים המבווצרות שבסנה שלמה (מל"א ט,טו): גור ומג'ידו, וכנראה גם בית חורון. רשייתו של שישק אינה מזכירה את ירושלים. לאור הרשימה, נראה ששישק "המתין" בגבעון לקבלת התשלומי הזהב של רחבעם, ומשם פנה צפונה לתוך ממלכת ישראל. ראוי לציין שחופרים רבים באתרים שונים, ייחסו לשישק חורבן של שכבת החיים של המאה העשירית לפנה"ס. כך בבאר שבע (V), תל בית מירסים (B3), לכיש (V), גור (III), בית שאן, מג'ידו (VA-IVB), תל ابو הוואם (III), תל מבורך (VII), תל מיכל, תל קסילה (VIII), תמנה (תל בטاشי) ועוד.

ממצא ארכיאולוגי חשוב ביותר, הוא שבר מצבה של שישק שנתגלה במגידו שלא באתרו. שבר זה מוכיח את שליטותו של שישק בעיר. למרות שלא ניתן ליחס את התגלית לשכבה ברורה, הרי היא מזטרפת אל כתובות שישק ומעידה על כיבוש העיר בידי המצרים. קשה להניח שלו היה כובש שישק כפר קטן היה מציב בו מצבה. נראה שאכן הכיבוש היה של עיר מבוצתת (עם שער מפואר, ארמונות וחומות בתים חיצוניים), כייה לטייאור של שכבה VA-IVB במגידו. שישק מזכיר את כיבוש מצודות (חג'ר) ערד (שתי מצודות: ערד רבת וערד בית ירוחם). בערך

41 על היחסים שבין מצרים לישראל בימי שלמה, והஸבר שחל בסוף ימיו – על פי התנ"ך – ובחשווה ליחסים ביןלאומים בזרות הקדום – ראה: מלמט, אי. 1983. ישראל בתקופת המקרא. ירושלים. עמ' 167-194.

42 ראה – על רשימה זו: אהרון יי, תשמ"ה. ארץ ישראל בתקופת המקרא – גיאוגרפיה היסטורית, ירושלים, עמ' 249-254. וכן: מזר, ב. תשל"ד, כנען וישראל, ירושלים, עמ' 234-244.

נתגלתה מצודה שראשתה (שכבה IX) כנראה במאה העתירית לפני "ט", ולא ניתן- ליחס לשישק הרס מקום אחר או שכבה אחרת.
- אין ספק שהידע על ערי הארץ ישראלי שנחרטו בידי שישק, בהשוואה לממצאים הרים של ביצורים/מבנים בעירים אלה, יכול לשמש כמוקד מרכז ליזיהו ותרבות חומרית של ימי שלמה.

2. מצבת מישע

שתי מצבות זיכרוון לקרבות שניהלו מלכי הסביבה נגד ישראל, משמשות היום כעדות חוותית למעמד הגבורה של בית דוד – ושל דוד עצמו בהקמת ממלכת יהודה – במאה ה-10 לפני "ט". האחת – מצבת מישע מלך מואב, אשר ניהל מלחמות נגד אחאב מלך ישראל, והאחרת היא מצבה שהציג כנראה חזאל מלך ארטם ברגל דן, והמנציחה את נצחונותו כנגד אחוזיה מלך יהודה ויהורם מלך ישראל. בשתי הממצות נזכרת ממלכת יהודה בתואר "(ממלכת) בית דוד". ואילו הממלכה הצפונית נקראה "ממלכת ישראל".

מצבת מישע נחקרה על אבן בזלת ע"י מישע מלך מואב.⁴³ במצבה מתאר מישע בן כמוש מלך מואב את מסע השחרור של מישור מואב וארץ מואב מידי בית עמרי. על מאורעות אלה רמז התני'ך ללא פרוט (מל'ב א, ג-ה), אך משלים את התמונה בתגובהם החתקפית של יהורם מלך ישראל ואחוזיה מלך יהודה כנגד המואבים (מל'ב ג-כז) ותגובהו הנגד של הארמים נגד יהודה בלבד (זבחי'ב כ). בתיאורי הקרבות של מישע נגד שיעבד ממלכת ישראל מתאר מישע את כיבוש העיר נבו ואת שביתת "אראל דודיה" והבאתו לאל המואבי".... (שורה 12: "ויאשב שם את אראל דודיה וא(ס)חבה לפני כמושי"). המושג "אראל" נזכר ארוכות במחקר.⁴⁴ נראה שהוראותו בכתובות זו היא כוחנים המשרתים בקודש.

43. תיאור מצבת מישע – כולל בבלוגרפיה מפורטת – ראה: אחיטוב שי. תשנ"ג. אוסף כתובות עבריות. ירושלים. עמ' 249-261. סיכום המחקר החדש במצבה – ראה: Na'aman, N. 1997. King Mesha and the Foundation of the Moavite Kingdom. IEJ 47. pp. 83-92.

44. פירוט המחקר בנושא – ראה: ליפשיץ, א. תשנ"ז. יופלמוס "בית דוד" – בעקבות הכתובת מזר. בתוכה: ברון הי וליפשיץ, אי' (עורכו). דוד מלך ישראל חי וכיום. הוצאת סימור, ירושלים. עמ' 33-29.

45. לפי פרשנותו הלשונית של בלואו: Blau, J. 1970/1980. 'Short Philological Notes on the Inscription of Mesa'. Maarav vol. 2 no. 2. Pp. 143-157. בהקשר אחר ובמובן אחר, "אראל הוא החלק העליון של המזבח בבית המקדש – יחזקאל מג'טו-טז, או שמה של ירושלים – ישערו כת-א-ח וועד. ופירושים נוספים לשם בהקשרים אחרים.

אך החשוב יותר הוא המושג "דודה" שכונתו היא להשתיכות הארץ לבית דוד, או למערכות מסוימת הקשורה לדוד.⁴⁶ בנוסף לאראל דודה הצלicho לקרוא לאחרונה בסיוונה של הכתובת (שורה 31) את המשפט: "ויחרנן. ישב בה בת (דוד-?)".⁴⁷ נראה שמדובר בשליטה מסוימת של ממלכת יהודה בדרכם הרוי מואב, אולי מאי ימי דוד ועד למריידה של מישע, עובדה המסבירה את מעורבותו הרבה של יחשפט מלך יהודה בקרבות נגד המואבים (מל'יב שם, שם, דברי'ב שם שם). אין ספק שמדובר במלוכה יהודה, שנקרה על שם מייסדה - דוד.⁴⁸

3. מצבת חזאל

ממצא מרתק נוסף נתגלה באקראי לפני כSSH שנים בתל דן. סמוך לשער נתגלו שלושה שברים של מצבת בזלת קטנה, שהוצבה במקום על ידי אחד ממלחיכים ארם, ובשלב מסוימים נותכה, ושימשה כאבן ריצוף שער העיר דן.⁴⁹ הכתובת מיוחסת לחוזאל מלך ארם, ומתראת את נחונו על "(יהו)רム מלך ישראלי" ועל "(יהו)יהו מלך יהודה", כשהוא מוזגש אתמות המלכים במערכת.⁵⁰ זהה תעודה חייזנית ראשונה המתארת את מלחמות ארם בישראל ויהודה. המאורע עצמו נזכר בתנ"ך במל'יב ח,כח - ט,כט. התנ"ך מייחס יהואה את רצח מלך ישראל ומלך יהודה – זמן קצר מאוד לאחר המלחמה, ומן הסTEM, מייחס חזאל את

46 תוקירות המבטים לגמורי את אפשרות קיומו של בית דוד, נדחקים לפרש שמדובר באלוות קדומה בשם דוד. וראה: Lehmann R.G. & Reichel, M. 1995. DOD und Asima in Tell Dan'. BN 77 pp. 29-31.

47 הקריאה נטאפרה לאחר בדיקה נוספת שחריטוּן לא הייתה ברורה. וראה: Lemaire, A. 1994. 'House of David' Restored in Moavite Inscription'. BAR 20, no. 3. pp. 30-37.

48 נאמן כי, אשר שולל את אפשרות קיומה של ממלכה מקומית במואב בשם זה... Naaman, N. 1994. 'The Campaign of Mesha against Horonaim' BN 73 . pp. 27-31.

49 תיאור הגילוי פגעה הכתובת – וראה: Biran, A' ונווה, י. 1995. הכתובת מדן, הממצאות והחצאות. בתוך: קדמונות כח תוברת 109. עמי 39-45. ובאריות ופירוט: Biran A. & Naveh, J. 1995. The Tel Dan Inscription: Anew Fragment'. IEJ 45. Pp. 1-18.

50 השמות המלאים של המלכים, שנרו מן הכתובת, אך לאור סיום השם, אין כל אפשרות אחרת לקואליציה בין מלך ממלכת יהודה ומלך ממלכת ישראל.

מוותם לפגיעה במלחמה נגדו. במסגרת זו, לא יוכל לדון בכתובות מרתתקת זו.⁵¹ לעניינו חסובה התזוכורת "בית דוד" בהתייחסו של המלך הארמי לממלכת יהודה. בעוד ממלכת ישראל נקראה בשםיה, הרי ממלכת יהודה נקראה בשם "(מלכות) בית דוד". כתובות זו, שנכתבו בשלבי המאה התשיעית, מיחסות בפירוש את הקמת ממלכת יהודה לבית דוד.⁵²

שתי הכתובות הנ"ל, מורות, שהארמים והמוואבים, מכיריהם את המושג 'בית דוד' ולא את הביטוי המקראי ממלכת יהודה. שקריםים לממלכה על שם איש, סימן הוא שאדם זה יסודה ועמד בראשה בתקופת הזוהר שלה. כך גם נקט מישע מלך מוואב בהתייחסו לממלכת ישראל כ"בית עמרי", וכן ההתייחסות האשוריית ליהוא כ"בן עמרי".⁵³ זוקא פער הזמן בין תקופת ממלכת דוד ושלמה לכטיבת הכתובות הנ"ל (כ-100 שנים), מורה על החשיבות הגדולה של ימי דוד ושלמה – ימי הזוהר של עם ישראל בארץו, הזכורים גם לאומות שմסבב. בפירות העניינים שהבנו, נראה המבט על התקופה די מושלם, ולכאורה, יכול הקורא להכנס את התקופה למסגרת העניינים המייצגים קשר ישיר שבין התנ"ך לבין הממצא הארכיאולוגי. אלא, שכן חיבטים לחזור ולהציג שהתאריך של השכבות הארכיאולוגיות באתרים אשר את ממצאים פרטנו למעלה ובאתרים אחרים, נקבע על פי השוואת הממצא לכטוב בתנ"ך. ההגדרה: "ימי שלמה" או "ימי דוד ושלמה" נסמכת על ממצא ארכיאולוגי אשר מתאים למסורת בתנ"ך. בגישה מסורתית זו נקבע רוב חוקריו הארכיאולוגיה הקלאסית של ארץ ישראל – כמו אולברייט, אהרון, מזר, עמירן ועוד.⁵⁴ הצגת הממצאים

51 תיאור מעניין של הכתובות, והשלמותה ההיסטוריות – ראה: Schniedwind, W.M. 1996. 'The Dan Stela: New Light on Aramaic and Jehu's Revolt' BASOR 302. pp. 75-90.

52 בזומה לדין, שהתנהל מחלוקת לכתובות מישע, מניטס מספר חוקרים חדשים, לבטל את האפשרות שהכוונה בכתובת היא לבית דוד, ומנסים להסביר את השם באלוות DOD וכד' – וראה למלחה – חערה 46. בדף זו נקבעים גם חוקרים השוללים לפחות את קיומו של דוד. ראה Lemche N.P. & Tompson T.L. 1994. 'Did Biran Kill David? The Bible in the Light Archaeology' JSOT 64. pp. 3-22.

53 ועין: מזר, ב. תשמ"ט. ארץ ישראל כי (ספר ידין), ירושלים, עמ' 216-221.
54 הצגת הממצא באתרים שונים על פי התאוריה המקראית היהת "נרי" לרוגלי חוקרים של הארכיאולוגיה בארץ ישראל, כמו אולברייט, כמו אהרון, י. 1978. הארכיאולוגיה של ארץ Albright, W.F. 1960. The Archaeology of Palestine. London. pp. 122-128.
ישראל. ירושלים, עמ' 169-209. וכן: אהרון ועמירן: Aharoni, Y. and Amiran, R. 1958. A. סיכום New Scheme for the Sub-Division of the Iron Age in Palestine. IEJ 8 pp. 171-184.
אתרי תקופת המלוכה – בגישה זו נעשתה לאחרונה על ידי הולדי: Holladay, John S. 1995. The Kingdoms of Israel and Judah: Political and Economic Centralization in the Iron II A-B

של התקופה בגישה זו – תוך פולמוס חריף עם המתנגדים לה, נועתה לאחרונה על ידי ויג דיוור מאוניברסיטת אריזונה⁵⁶, מזור ע'י⁵⁶ ובן תור⁵⁷ מהאוניברסיטה העברית בירושלים. ועוד נחזר לכך בהמשך הדיון.

ג. האסכולה "התל-אביבית": חוסר מהימנות לסייעו הטענה⁵⁸

בשנות התשעים של המאה ה-20 התפתחה אסכולה "חדשנית" ו"רווייזיוניסטית", המנסה להפריד בין הכתוב בתנ"ך ובמקורות אחרים לבין המסקנות מן הממצא הארכיאולוגי. בסיס גישתם הוא, שהכתוב אינו משמש בשום פנים בסיס לזהותו של תקופת בנייתו או ממצאו. תחילתה של גישה זו בדיוון של ויטמן על ראשית יישובה של גבעת העיר שומרון⁵⁸ והמשכה באנשי אוניברסיטת תל אביב ובראשם פרופ' ישראל פינקלשטיין (אשר בעבר נהג בזיהירות רבה ולא פסל על הספר את המקרא כביסיס לממצא)⁵⁹. בגישה החדשנית זו מנסים להתעלם מן הכתובים המקראיים ולקבוע את תולדות הארץ על פי המסקנות מהתפתחות התרבות החומרית. בעלי אסכולה זו אינם פוטלים על

(ca. 1000-750 BCE). In: Levy T.E. (ed.). *The Archaeology of Society in the Holy Land*. Leicester University Press. London. Pp. 398-368.

ראתה בתגובהו של דיוור על הרעיונות הראשונים שהוצעו על ידי ויטמן (להלן) להפרדה בין האריכיאולוגיה לממצאים האריכיאולוגיים 55 Dever W.G. 1990. 'Of Myths and Methods'. In: 'הרזיון והMETHODS' לאריכיאולוגיה למבוקר עמי 124-121. BASOR 277/278. pp. 121-130. Dever W.G. 1977. Archaeology and the "Age of Solomon" A Case Study: in Archaeology and Historiography. In : Handy L.K. (ed.). *The Age of Solomon* – Scholaship at the Turn of the Millennium. Leiden-N.Y.-Köln. pp. 217-252. רוזויזיוניסטיות: ארכיאולוגיה והתחפתחות המדיניות ביהודה הקדומה – למה ה"רווייזיוניסטים" טועים? בתוך: פואסט א' וברון א'. חידושים בחקר ירושלים – דברי הכנסת השלישי. 5 אוניברסיטאות בר אילן. 1997. עמ' 94-84.

Mazar, A. 1997. 'Iron Age Chronology: A Reply to I. Finkelstein'. LEVANT XXIX. pp. 56 וכנ: מזור, ע. ימי המלוכה המאוחרת: תומונה ארכיאולוגית. בתוך: ברון ח' וליפשץ, א. דוד מלך ישראל תי וקימין. ירושלים. עמ' 79-115.

Ben Tor Amnon. 1998. 'Hazor and the Archaeology of the 10 Century B.C.E. in: IEJ 57 ראה: 48 pp. 1-37.

Wightman G.J. 'The Myth of Solomon'. BASOR 277/278 pp. 5-22. ראה: 58 Finkelstein Y. On Archaeological Methods : 59 ראה לדוגמא במאמרו על גישתו של ויטמן ויקר דבורי ב考ות הגישה ה"מסורתית" של יהוי הממצא הארכיאולוגי ע"פ הכתוב and Historical Considerations: Iron Age II Gezer and Samaria. In: BASOR 277-278. pp. 109-119. מופיע בעמ' 117 (בתגובה לעברית: אין לשבות שאחר הכל בן לארכיאולוגים התנ"כיים והן לארכיאולוגיה החדשה, לטקסת התנ"כית אי תħallif כבסטה האPsiח היחידי לארכיאולוגיה של תקופת הברזל... על המלומדים לקובט בזיהירות בדרך האמצעית שבין הסתמכות מוחלטת על התקסט התנ"כית לבין עצמאות מוחלטת באשר לamenti ארכיאולוגים טהוריהם.

הספיק את האפשרות שדמותם כמו דוד ושלמה היו קיימות, אך מאידך הם פוסלים את האפשרות שדוד או שלמה היו מלכים של מדינה מסודרת ומאורגנת, ובוודאי לא עסקו בעבודות בניה וביצור ולא שלטו על אימפריה.

השאלת העומדת על הפרק היא – כיצד יש לתאר את התרבות החומרית של תקופה זו? דהיינו – האם ארץ ישראל היה מבודרתו? האם יש הוכחות לתרבות "ישראלית" בעיר ארץ ישראל? והאם יש הוכחות למערכת מנהלית במאה העשירית המורה על ממלכה מסודרת? את התשובות לשאלות אלה מעמיד פינקלשטיין במסקנותיו לגבי זמנה של הקרמיקה הפלשתית באטררי ארץ ישראל והמסקנות מחפירות מגידו.

עוד לפני הדיון על ימי המלוכה המאוחרת, העלה פינקלשטיין השערה ארכיאולוגית מהפכנית לפיה התרבות הפלשתית המשיכה להתקיים באטררים רבים אל תוך המאה העשרית לפנה"ס.⁶⁰ על פי תפוצה וחופעה של כלים פלשתיים באטררים בזרום מישור החוף ובמקומות אחרים, מגיע פינקלשטיין למסקנה שהגויים הים פלו לאזור פעמיים. בפלישתם השנייה התיישבו הפלשתים בארץ, לאחר שהמצרים עזבו אותה, דהיינו לאחר ימי רעמסס השני (1135 לפנה"ס), שבר מצבאה שלו נמצא ב מגידו. בתחילת ההתיישבות השתמשו הפלשתים בקרמיקה שהושפעה מזו של הים האגאי ("מונוכרום"), ולאחר מכן, כשהושפעו מתרבויות קרמיות מקומיות – כנעניות ומצריםות – הופיעה קרמיקה חדשה ("דו גוניטי"). בעיר/licיש לדוגמה (שכבה VI), מופיעה הקרמיקה הפלשתית בפרט ניכר לאחר תום שלטון המצרים. למעשה, אין כאן אלא "אייחור" בזמן הופעת הפלשתים בארץ. אלא, שמסקנה זו גוררת אחידות של התקופה שלאחר מכן, וזאת לאור מספר שכבות חיים של תרבויות פלשתיות כפי שנמצאים בתל קסילה או תל מקנה. ולכן קשה לצמצם את זמנו של פלשתים בארץ לכדי מאה שנה (למאה האחמת עשרה לפנה"ס) וחייבם למשך זאת זמן אל תוך המאה העשרית.

כבר צינו לעיל, שכן הבחינות הקרמיות, קשה להבחין בין קרמיקה של המאה העשרית (המלךה המאוחרת) לבין קרמיקה של המאה התשיעית (ימי אחאב).⁶¹ לפיכך, "קל" ייחסת לדוחוק ממצאים שנחפרו בני המאה העשרית אל המאה התשיעית. לגבי "אתר המפתח" מגידו מתකבלת דעתו של די אוסישקין

ראיה: Israel Finkelstein. 1995 'The Date of the Settlement of the Philistines in Canaan'. IEJ 60
22, pp. 213-239.
ראיה: אהרון ועמרן, 1958. 61

שייש להעביר את שער שישה התנאים למאה התשיעית לפנה"ס, אך אין הם מקבלים את האפשרות שבמאה העשרית היו במגידו ארכמנות ושער קטן, אלא יש לאחר את כל מערכות הבניה למאה התשיעית לפנה"ס.

חוויות רבה מייחסים בעלי אסכולה זו לחפירות עירו של אחאב – יזרעאל, שנבנתה ללא טפק (גם לדעתם!) במאה ה-9 לפנה"ס, והקרמיקה שלה זומה ביותר לו של מגידו מושכבה שיוחסה לתקופת הממלכה המאוחרת (VA-IVB).⁶² אטר זה משמש הוכחה נוספת לשיכותה של הבניה שיוחסה בעבר למאה י' למאה התשיעית לפנה"ס.

לפי החופרים ה"מסורתיים" נהוג היה להבחין בתקופת אופל מסויימת בדורות הארץ במאה התשיעית לפנה"ס. לאחר חורבן יישובים במאה העשרית לפנה"ס נשב האזור ורק במאה השמינית לפנה"ס (אשדוד, תל שרע, תל בית מיריסים לכיש, באר שבע). לעומת זאת אם תתקבל הדעה שיש "לדחוק" ממצאים שנחקרו עד כה כבני המאה העשרית למאה התשיעית, הרי לא ייווצר מצב שכזה (ואות המאה העשרית יملאו הממצאים הפלשתיים). מאידך, התפרוסת הנרחבת של יישובים בהר, בעיקר ביהודה, במאה העשרית, מורה על קיומה של ממלכה קטנה בהר לצד החתיישבות הפלשתית באזורי מישור החוף.

אם נסכם את מסקנותיהם של בעלי שיטה זו, הרי לדעתם החתיישבות הישראלית, שאולי הייתה בהנהגת דוד ושלמה, לא חרגה ממסגרת מצומצמת של ממלכה מקומית, ובודאי לא הייתה אימפריה כפיה שהתגנ"ץ מתאר.⁶³ לגבי מסע שישיון, הרי לדעת בעלי אסכולה זו, שישק הרס את היישובים הפלשתיים והכנענים שעדי כה יוחס חורבנם לחוסר היציבות בארץ תקופת ממלכת בית דוד (שליה המאה ה-11), ואילו שרשראת החורבות שפקדה את המבקרים בערים

ה"ישראלית" אינה אלא תוצאה של מסעות הארמים ואולי אפילו המואבים!
בקבוצת מסקנות אלה, נגררו חורבים נוספים למסקנות מרחיקות לכת לגבי ממלכת יהודה וממלכת ישראל. כך, לדוגמה אנו מוצאים שנדבר אכן מנסה לקבוע שסיפור המלחמות שניהל דוד אינם תיאורים ריאליים של קרבות

62 ע"פ מסקנותיה של אורנה צימחוני על יזרעאל: Zimhoni, O. 1992. Clues from the Enclosure-fills: Pre-Omride Settlement at Jezreel. Tel Aviv 24 . pp. 83-109.

63 מסקנותיו של פינקלשטיין לגבי האופי של המאה העשרית – על פי הממצאים הארכיאולוגיים, ראה: Finkelstein I. The Archaeology of the United Monarchy: an Alternative View. LEVANT XXVIII. 1996. pp. 177-188
הארCHAIOLOGIAT שעה עז מזר: מתוך: Finkelstein Israel. 1998. Bible Archaeology of Palestine in the Iron Age? – A Rejoinder. LEVANT XXX . pp. 167-174.

שנערכו אלא סיפורים (המבוססים מן הסתם על שמות מימי המאה העשרית) שהוברו כמאתיים שנה מאוחר יותר כתגובה וכנקמה (תיאורטית) כנגד הגויים שעבדו ותקפו את מלכויות ישראל ויהודה (הצעירה לדעתו) במאה השמינית.⁶⁴ בעלי האסכולה ה"נייהליסטית", מצאו בראיענות אלה הוכחות לטיעוניהם התיאורטיים שמלכת דוד לא הייתה ולא נבראה.⁶⁵ כפי שציינתי לעיל, אין טעם לדון בטיעוניהם, כיון שאין הם מותבטים על כלים ארכיאולוגיים או היסטוריים.

ח. עובדות שמוצכבות על הפל

1. קשרים בין כתבים היסטוריים לממצאים ארכיאולוגיים בראשית הדיוון, נצטט את קביעתו של פרופ' עי מזור: "דעות היסטוריונים וארכיאולוגים של תקופת המקרא מושפעות בהכרח מן הרקע האנטלקטואלי ו/או האידיאולוגי בו הם פועלים... דומה כי גם החוקרים ה"חדשיים" הללו אינם פועלים בחלל ריק, וכי הם מושפעים מhalb' הדעות של ניוף מוסכמות העבר (Deconstructionism) המקובל בימינו על חוגים שונים...".⁶⁶ הדברים שלහלן, עיקרים בתשובות הנגד של בכירי הארכיאולוגים של ימינו - מזור עי ובן תור א' מהאוניברסיטה העברית בירושלים ודיוור ו'ג' מאוניברסיטת אריזונה לתיאוריה שהובאה לעיל.⁶⁷ אם נקבל את דעת "החדשיים" תוטבל אפשרות

של חוקרים אלה כ"השкопה תל אביבית" כיון שהיא בנוייה על אסכולת חוקרים מאוניברסיטת ת'א, שנושא החוג שלה הוא פרופ' ישראל פינקלשטיין, ובין החוגלים בהשкопה זו נמצא את פרופ' דוד אושישקון, פרופ' זאב הרצוג, פרופ' נדב נאמן, זדייר ויטמן מאוניברסיטת מלבורן באוסטרליה.

64 ראה: Na'aman, N. 1996. 'Sources and Composition in the History of David'. In: Fritz V.& Davis P.R. (ed.), *The Origin of the Ancient Israelite States*. JSOT 228. pp. 186-170.

65 ועlyn לאחרונה ביקורתו של תומפסון כלפיו רם זיוור: Thompson, T.L. *Historiography of Ancient Palestine and Early Jewish Historiography*: W.G. Dever and Not So New Biblical Archaeology. In: Fritz V.& Davis P.R. (ed.), *The Origin of the Ancient Israelite States*. JSOT 228. pp. 26-43.

66 מזור, עי. 1997. 'הערכתה ותקופת המלוכה המאוחזת לאור הממצא הארכיאולוגי'. בთוך: פואסט אי' וברון אי'. *חידושים בחקר ירושלים – דברי המכנס השלישי. אוניברסיטת בר אילן*. עמ' 60. 1997.

67 Dever, W.G. 1990. 'Of Myth and Methods'. BASOR 277/278. pp. 121-130.

Dever W.G. 1997, *Archaeology and the "Age of Solomon" A Case*: ראה: Handy L.K. (ed.), *The Age of Solomon – / Study in Archaeology and Historiography*. In : Handy L.K. (ed.), *The Age of Solomon – / ufi Scholarship at the Turn of the Millennium*. Leiden-N.Y.-Köln. pp. 217-252. (להלן:

לבורר משולב של מקורות ההיסטוריים וארCHAIOLOGIANS, ומדע הארכיאולוגיה יופיע לפחות עצמאי ללא כל קשר עם התפתחויות ההיסטוריות. התנאי, אשר עד כה היה מקובל שיש בו מערכת המבוססת על מחלק ההיסטורי, יאבוט כל קשר להיסטוריה של ימי בית ראשון. או כפי שכותב דיוור לאחרונה: "Can we any⁶⁸

longer write a history of ancient Israel at all, and if so – how?

בדברים שלහן נברר את היחס בין הממצאים הארכיאולוגיים לבין עבודות רבות מתוך הכתובים ההיסטוריים. ישנו מספר עבודות שאין לגיביהם מחלוקת בין החוקרים:

1. לא ניתן להבדיל בצורה סבירה בין קרמיקה של המאה העתירית ("ימי דוד ושלמה") לקרמיקה של המאה התשיעית לפנה"ס (ימי הממלכה המפוזרת ועד בית עמרי ואחאב).

2. למנ המאה ה-12 ועד למנ השמינית לפנה"ס אין תיעוד ההיסטורי מספק, בלבד מן התנאי. לעומת זאת התיעוד בתנאי מלא ומפורט. אם לגבי המאה ה-7 והלאה, קיימים סינכרוניזם בין התנאי לבין מקורות אשוריים ובבליים, הרי למנ המאה ה-12 ועד למנ השביעית קיימים סינכרוניזם לקוי.

3. במאה העתירית חל גידול יישובי ניכר בהר המרכז, שיש בו רמזים למנהיג מסודר.

4. בין המאה העתירית למנאה התשיעית לפנה"ס הייתה תופעה מרשים של הקמת ביצורים, ארמונות, והתקפות עצומות בקרמיקה ובגודל שטח האתרים בארץ ישראל.

5. לא נמצאה בניה ברורה בירושלים מן המאה העתירית לפנה"ס.

דיוור, "תקופת שלמה". במאמר מקביל תוקף דיוור בחריפות רבה, את הגישה הניהלית, ולא חוסך את ביקורתו גם מן האסכולה הארכיאולוגית החדשנית: דיוור, גי', תשנ"ה. ארכיאולוגיה והתקפות המדיינית ביהודה הקדומה: מה התרזיזיוניסטים טועים? בתוך: פאוסט אי' וברוך אי' (עורכים), חיזושים בחקר ירושלים - דברי הכנסת השלישי. בר אילן, עמי' Mazar, A. 1997. 'Iron Age Chronology: A Reply to I. Finkelstein'. LEVANT XXIX, pp. 157-167.

וכ: מזר, ע. "ימי הממלכה המאוחדת: תמורה ארכיאולוגית". בתוך: ברון הי' וליפשיץ, אי. דוד מלך ישראל חי וקיים. ירושלים. עמי' 115-79.

תגובהו של אי' בן תור – ראה: Ben Tor Amnon. 1998. 'Hazor and the Archaeology of the 10th Century B.C.E. in: IEJ 48 pp. 1-37. 36-29.

ראוי לציין שהעתיגות הישראלית והבתה לציט את דעתיהם של פינקלשטיין וחבריו, אך התגובהות החוריפות של שלף דעתו אלו לא זכו לאזכור בולט.

ראה בראשית מאמרו של דיוור, "תקופת שלמה", שם, עמ' 217. 68

6. רשיימת הערים שחקוקה על מזוזות המקדש בכרנך, והמעידה על מסעו של שישק לארכ, נתנתה אינדיקציה ברורה למצב היישובי שהיה בארץ בשלהי המאה העתירית לפנה"ס: זהינו יישוב צפוף באזורי הנגב, מישור החוף הדרומי ועמק הCEF. ערים כמו גור, בית שאן, תענך, מגידו וערד, ודאי היו קיימות כערים או מצדדות חשובות עבר המסע, וחרבו בו.
7. המצודה הראשונה בערד נבנתה במאה העתירית לפנה"ס, עוד לפני מסע שישק.
8. במאה העתירית לפנה"ס ניכרים יסודות של כתיבה באותיות עבריות (לוח גור וככובת עזבת צרטה). במאה התשיעית נמצא שפע של חומר כתוב, ولكن סביר שתופעת הכתיבה החלה קודם לכן.
9. קיים דמיון בין התואר המקראי של בנין מקדש שלמה למקדשים שהוקמו בארץ החל מתקופת הברונזה התיכונה (תק' ה"אבות") - הברונזה המאוחרת ותקופת הברזל – בעיקר בצפון سوريا וחוף הפנימי. כמו כן קיים דמיון בין התואר המקראי של ארמונו שלמה והתגלויות של ארמונות "בתי חילאני" במגידו ובצפון سوريا – אשר מן המאה התשיעית לפנה"ס.

2. הנחות שאין מוסכਮות

1. מאידך, הנחות יסודיות של "החדשיים" אין מוסכמויות על כל החוקרים: ההנחה המרכזית של פוליה הקרמייקה הפלשתית מופיעה לאחר שהמצרים עזבו את הארץ – לקראת סוף המאה ה-12, אינה מקובלת על חלק מן החוקרים. העדרה של קרמייקה פלשתית מלכיש ו מבית שאן, אינו יוצר בעיה, אלא מוכיחה שהפלשתים לא ישבו שם בראשית המאה ה-12. וכן אין כל צורך לדוחוק את ראשית החתיישבות הפלשתית לסוף המאה ה-12 וממילא אין צורך לדוחוק את הפלשתים אל המאה העתירית לפנה"ס.
2. החדים מציינים גם את שכבה VIA בביית שאן יש לאחר למאה ה-10 (שכבה המקבילה למגידו VIA). אך, בדיקות פחמן 14 שנערכו במקומות מבית שאן הוכיחו מעבר לכל ספק שכבה זו היא מן המאה ה-11.⁶⁹
3. ראשיתה של עיר המצודה יזרעאל בראשית המאה ה-9. ההשוואות בין הקרמייקה של מגידו-IVB ו-Tel יזרעאל אכן מדויקות כיון שהן מבוססות על לוקוסים בודדים, וכבר ציינו את העובדה שלא ניתן להבדיל

בצורה משמעותית בין קרמיקה מהמאה העתירית לבין קרמיקה מן המאה התשיעית.⁷⁰

4. אין ספק, גם לדעת החדשנים, שהמצוודה בעיר הייתה קיימת כבר במאה העתירית, שהרי גם לדעתם, שישק הרס את מצודת ערד.

3. דמיון בין המוסופר בתנ"ך לממצאים הארכיאולוגיים דומני, שהענין המרכזי, שעליינו להעלות – הוא הדמיון המפתיע בין המאורעות שהתנו"ך מדבר עליהם לבין הממצאים הארכיאולוגיים. הממצאים מעידים על מאורעות בשלוש תקופהות (ע"פ מסקנת מאמר זה):

1. חורבן יישובים = ערבי ימי הממלכה המאוחצת.

2. הקמת ביצורים וארמונות – שחרבו לאחר זמן קצר = ימי הממלכה המאוחצת וחורבנה עקב משען שישק.

3. הקמה מחדש של ביצורים/מבנים מפוארים = ימי בית אחאב במאה התשיעית לפנה"ס.

על עובדות אלו, ראוי להוסיף את הדמיון המפתיע שבין התקיור המקראי של ארמונות שלמה, המתאים לתיאור בתיה החילאני שמן המאה העתירית לפנה"ס. מקובל על כל החוקרים שבתים כאלה ב מגידו היו במאה העתירית. תחילת הבניה מורה על עשר מצד אחד ועל עצמאות מדינית מאיידך. גם זה מתאים, כמובן, לתיאור המקראי של ימי דוד ושלמה. העליה של בית דוד, גם היא אינה מפתיעה, לאור הריק המדיני של התקופה. דוגמאות נוספות בהיסטוריה המורוות שבדיעقت אימפריות – עולות ומתחזקות מדיניות קטנות.⁷¹

4. ערבי ימי הממלכה המאוחצת
ערבי ימי הממלכה המאוחצת, מספר התנו"ך על מצב קיזוני של חוסר יציבות בטחונית וכלכליות – בדברי נבל הכרמלי: "היום רבנו עבדים המתפרצים איש

70 לגבי חוסר האפשרות להבדיל בין הקרמיקה מימי המאות, ראוי להזכיר את הניסיון של ויטמאן - "חטף" השיטה ה"חדשנית" אשר עקב דמיון זה, מניח (בצד לודעת) שלפני הקמת העיר שומרון על ידי עמרי היה באטור כפר קטן שהוקם בשלהי המאה העתירית. ועיין:

Wightman G.J. 'The Myth of Solomon'. BASOR 277/278 pp. 5-22.

71 על עניין זה, עמד נאמן – ולאו דזוקא לחוכחת טענתנו, כנסייה להראות שהעליה ה"היסטוריה" של מלוכה בעולם העתיק, יכולה להיות ממלכת ממלכתו של יהודילם Na'aman, N. 1996. 'Sources and Composition in the History of David'. In: Fritz V. & Davis P.R. (ed.). *The Origin of the Ancient Israelite States*. JSOT 228. pp. 182.

מן אדוניו" (שם"ב כה, י). שאל ודוד נלחמים בצד שושי מדבר – שמציקים גם ליישוב הישראלי. בראשית נלחם שאול בני עמון (שם"א יא), ובמלך (שם טו) וב"מו庵, בני עמון ובצדום ובמלכי צובה ובפלישתים" (שם"א יד, מז). המערבות נגד פלשתים תופסות מקום נרחב בזורי ימי שאול (שם פרקים יג-יד, יז, כח-לא) ובראשית פועלותיו של זוד (שם כב). אין ספק שהיתה זו תקופה סוערת ביותר.⁷² גם הפלשתים נמצאים בלחץ מתמיד של שושי מדבר, ומוכנים לשתק פעליה עם כוחות ישראליים כגדוזו של זוד נגד האויב המשותף (שם"א כז, ל). למרות זה, אзор אחד בולט ביציבות מסוימת – למרות שושי המדבר – צפון הנגב ודרומ יהודה. כאן משתקפת התערבות מסיבית של צבא שאול כנגד העמלקים (שם"א טו), והגנת יושבי דרום יהודה והר הנגב על ידי גודדים ככבה דוד (שם כה, כז-כח-יב, ל). חוסר היציבות, מתבטאת גם בשאריות הזלה של הארץ שמוריש שאול לאבנור ואיש בושת (שם"ב ב, ח).

השתקפות הארכיאולוגית למאורעות שכלה צריכה להתבטא במקומות על עזיבת יישובים וחורבנם בעיקר בשולי מדבר, והקמת ביצור כלשהו באזור הגובל עט שושי המדבר. אכן, מוצאים עקבות ברורים למצב זה. יישובים שהוקמו מעתה קודם לכך, ומוגדרים כ"ישראלים", עוברים תהליך של חורבן.⁷³ כך אנו מוצאים חורבן בשולי ספר המדבר (א-תל, רדנה, תל משוש) ובאזור הגובל עט פלשתים (עוזבת צרצה). גם סקרים ארכיאולוגיים מורים על מצב דומה. הגנה "קלאסינית" מפני שושי מדבר ניתנת למצוא בשרשנות יישובים בנגב המוגנים בחדרי סוגרים, ובמפעלים התישבות סמי-נוודית,⁷⁴ אשר מתאימה לתיאורי ההתנהלות של שבט שמעון (דבה"א ד כד- מג) ובמקביל – בצפון הנגב

72 וראה – ניתוח היסטורי מקראי, והערכה מטוויגת לנבי היקף מלוחמותיו : ברטל, א/ 1982. מלכות שאול. הוצאה הקיבוצי המאוחד. תל אביב. עמ' 70-105. ושם ביבליוגרפיה. ובמבחן של ראשית ימי דוד – ראה: גרשיאל, מ/ 1975. מלכות דוד - מחקרים בהיסטוריה ועינויים בהיסטוריוגרפיה. החיבור לחקר המקרא - תל אביב. עמ' 22-25, 41-46.

Finkelstein, I. 1995. The Great Transportation: The Conquest of the Highlands . . . : עין 73 Fronteirs and the Rise of the Territorial States'. In: Levy, T.E. (ed.). The Archaeology of Dever, W.G. 1993. 'Cultural Society in the Holy Land. London . pp. 349-367. Continuity, Ethnicity in the Archaeological Record , and the Question of Israelite Origins, Eretz Israel 24. pp. 22*-23*.

74 וראה: משל, ז. תשמ"ז. 'המצודות הישראלית בנגב'. בתוך: קצנשטיין, ח' וחוורינה. האדריכלות בארץ ישראל בימי קדם. הוצאת החברה לחקר ארץ ישראל ועתיקותה. ירושלים. עמ' 249-255. ועל תפוקתן של המצודות כארתי התחנות של נזוי מדבר – ראה: פינקלשטיין, י. 1985. "מצודות" הר הנגב בתקופת הברזל - ארתי התחנות של נזוי המדבר. בתוך: ארץ ישראל יט. עמ' 366-379.

נמצאים שני יישובים מרכזיים שלא חרבו ולא נעזבו – באר שבע וערד.⁷⁵ התנ"ך מציג את ההגמונייה הפלשתית כגורם מרכזי להקמת המלוכה בישראל והמלחלים הראשונים של בית דוד (שם"א ח,יז,כח, שם"ב ה ועוד).⁷⁶ אין ספק שההתיישבות הפלשתית קוזמת לבנייה המלכותית ברוב היישובים שנוצרו כפי שמסופר בתנ"ך.

כפי שהעלונו לעללה, הרי הדעה המסורתיות היא שהקמת ביצורים אדראה המתרחשת מיד לאחר החרס של היישובים הקטנים, וחרס הביצורים ומוקצת לאחר הקמתם תואמים לחולטין את התואר המקראי המפורט של הקמת ביצורים, ומיד לאחר מכן תחיליך הרס במשמעות.

5. הכתב

יש להזכיר שהמאה העשירית היא תחילתו של שלב שבו הכתב מתפשט ליישובים הי"ישראליים". כך מסתנבר מלה גזר מהכתובות מהיישוב הצעבי בעצבת צרצה ומידיות הצדדים מחרי רדונה שבחר בית אל. אמנם הממצאים הם ראשוניים, אך יש בכך דגש למעמדיות. כתב אינו סימן רק לבירוקרטיה, אלא עם התפשותו למפעדות נוכחים יותר, מורה הדבר על חברה מפותחת יותר. יש לציין שלא מדובר בכתביה מונומנטלית, אלא בכתביה פונקציונאלית – בחיי היום יום, בכתביה המעידת על רמתה של החברה במאה העשירית לפנה"ס.⁷⁷ מעמדיות והתפתחות תרבותות כתובות מוכחים על קיום ממלכה (ולא בתמי שבטיים) כבר במאה העשירית לפנה"ס.

ט. מערכת הבנייה והביצורים

כפי שתיארנו לעללה בתקופה הנזונה עברה ערי הארץ שתי פעולות בנייה ושכבות חרס בינהן. הראשונה הייתה הקמה מחדש של ערים וביצורים, ארכיטקטוניות ומחסנים. השניה הייתה בדרך כלל שיפוץ או הרחבת של אותן ערים. בעבר ייחסו את הבנייה הראשונית לשלהם, את החרס לשישק ואת השיפוצים וההרחבות לימי בית עמרי. לפי דעת ה"חדשיים" יש לדוחות את ההקמה/בנייה

75 ראה: הרצוג, ז. 1990. יקעת באר שבע, מנודות למלוכה. בתוך: נמן נ' ופינקלשטיין "עורכים). מנודות למלוכה – היבטים ארכיאולוגיים והיסטוריים על ראשית ישראל. הוצאה יד בן צבי. ירושלים. עמ' 215-241. ובעיקר – עמ' 227-241.

76 ראה: ברטל, א. תשמ"ב. מלכות שאול. תל אביב. עמ' 70-87, 154-156. 77 דיוו, "תקופת שלמה" – עמ' 230-231.

הראשונית של הערים למאה התעשיית דהיינו לבת עמי בישראל (רוב הערים) ולמלכים יהופט, אחזיה ויהורם ביהודה. את הhrs יש ליחס לארכאים ואת הבניה מחדש למלכים בישראל ויהודה שמלו בסוף המאה התעשיית לפני הספריה.

האם על פי הידע לנו על המאה התעשיית אכן הוקמה מערכת ביצורים אדריה, בניית ממלכות, בניית צבא, hrs ביצורים ובניה מחדש וכדי במהלך מאה זו וכל זה בתקופה קצרה ביותר? האם המאורות שהתרחשו בארץ במאה התעשיית לפנה"ס תואמים אפשרות לראייה של מערכת ביצורים אדריה וארגון כלכלי רחב בכל הארץ?

הניסיונו "לדוחק" למאה התעשיית את מערכת הבניה, hrs, והבנייה מחדש של המערכת הממצאים בערים השונות דורשת מטבעה מקור היסטורי. אך אין נמצא כזה. הידועות ההיסטוריות על המאה התעשיית מלמדות שהתקופה אינה מתאימה לבניה של ביצורים, hrs הביצורים ובניה מחדש. ייסוד ערים ובניה חדשה של ביצורים אינם מתאימים לבית אהב. שני האישים הבולטים בבית אהב, עמרי ובנו אהב, הגיעו לכל היותר כ-34 שנים (בתנאי שלא הייתה חפיפה ביןיהם!). מהם רק 6 שנים בהן יכול היה עמרי לעסוק בבניה 1-22 שנים של מלוכת אהב. המקור היחיד המדבר על מערכת הבניה ביום בית אהב, נזכר בצהורה סטטנית בפטוקים המשלימים את ימי מלוכת אהב: "...וכל אשר עשה וביית השן אשר בנה וכל הערים אשר בנה, הלו האם כתובים על ספר דברי הימים למלכי ישראל...". (מל"א כב, לט). הפטוק מתיחס לבניית הערים שנחרשו בידי שישק. המקרא מספר בתקופה זו על בניית שומרון על ידי עמרי (מל"א טז, כד), רומו על קיומו של היכל מלכווי ביזרעהל (מל"א יח, מה-מו; מל"ב ט) ועל בניית העיר יריחו על ידי חיאל בית האלי (מל"א טז, לד).⁷⁸ שתי ערי הממלכה שומרון ויזרעהל נבנו בפאר רב וחווקו בחומות ובביצורים.⁷⁹ הבניה של העיר שומרון היא בנית עיר ממלכה/מדינה בעלת

78 לדעתו, סיפורו היכל אהב בפרשת קרם נבות מתייחס לעיר שומרון ולא לירושלים. וראה: ברונשטיין, א. 1993. 'קרים נבות אשר ב...שומרון – גן המלך של אהב'. בთוך: ארליך, ז'יח ואשל, י' (עורכים). מחקרים יהודים ושומרוני ב...שומרון. תל אביב. עמ' 148-125.

79 ואין לצרף לבנייה ממלכתית זו ערים כמו מגידו, שהרי לדעתנו אהב שיפץ ערים אחרות, אך את שומרון ויזרעהל בנה מוחיד. זאת בגיןו של דודו של אושישקין: Ussishkin, D. 1995. Jezreel, Samaria and Megiddo: Royal Centers of Omri and Ahab. In: Emerton, J.A. (ed.). Supplement to the *Vetus Testamentum* vol. LXVI. Congress Volume- Cambridge. pp. 364-351.

מעמד מיוחד.⁸⁰ נראה שהייתה זאת פעילות הבנייה המרכזית של עמרי (ואהאב?). סביר שומרון הוקמה שרשרת של מצודות ויתכן שמצודות נוספות נוספות הוקמו לאורך הדרכים המובילות מעבר הירדן המזרחי לשומרון.⁸¹ הדגשת בנייתה של יריחו היא פרט הממעט את הכלל: פרק זו עוסקת בפעולות של מלכים מודגש, שיריחו הוקמה על ידי אדם פרטי (חיאל בית האל). לעומת זאת אצל שלמה מפורטת הבנייה ומקורותיה הכספיים, בבנייה ממלכתית ולא פרטית (מל'א ט, יד-כט).

כפי שנדגיש להלן, הפירוט הדל של הבנייה בימי בית עמרי מלמד על היכולת המוגבלת של מלכים אלה. בغالל המצב המדייני-בטחוני של בימי בית עמרי לא ניתן היה הקמת ערים חדשות מעבר לשומרון ויזרעאל. קשה להניח שבזמן קשה זה היה אפשר להקים שרשרת של ערים חדשות וביצורים באזוריים שאינם קשורים לערי הממלכה או לגבול הארץ. נראה שהבנייה הייתה למעשה חידוש ושיפוץ של בניה קודמת שנפגעה. מבחינה זו מתאים שמלכי בית עמרי ישפו ביצורים וערים שנבנו על ידי שלמה ונחרשוabusus夷使使用 במשמעותו של מגידו-VA או שיפוצה והרחבתו ביצוריה של חצר VIII וכד').

המקורות הכתובים מספרים על מערכות מלחמה בימי בית אחאב. התנ"ך מספר על מלחמות רבות שניהלו מלכי בית עמרי. כנגד הפלשתים (מל'א טז, טו), הארמים (מל'א כ-כב, מל'ב ו), המואבים (מל'ב א, ג-ז; דביה"ב כ). בכתובות מישע מסופר על מלחמות שמנاهלים עמרי ואחאב מעבר הירדן המזרחי, ועל מלחמות של מלך מואב נגד יורשייהם. הכתובות מדן מספרות על מלחמה נגד היישראים בסוף ימי בית עמרי. שלמןאסר השלישי מלך אשר מנהל גם הוא מערכת נגד אחאב (קרב קרקר בשנת 852 לפנה"ס – וראה לעמלה). קשה להניח שבתקופה רוית פועלות מלחמתית היו זמן וכוח אדם לצורך פועלות בנייה. רוב פעולות ההקמה של ערים חדשות בארץ ישראל בוצעו בתקופות רגיעה. מתח

80 לעניין החדגשת הקמת שומרון כעיר מדינה/ממלכה של בית עמרי, עסקו מצד אחד חז"ל – המשווים את בניית העיר למשיו של דוד בבנייתה של ירושלים: טנזרין קב, מאידן, באוטה דורך מחשבתי, אך בהיבט מדייני, רואה אלט את הקמתה של שומרון בצד אדרי Alt, A. 1954. 'Die

Staatesaat Samaria'. Kleine Schriften 3. Munchen.

81 ראה: זרצל, א. 1998. 'מערכת מצודות מתקופת הברזל סביב העיר שומרון'. בתוק: אשל, יי. (עורך) מחקרים יהודים ושומרוני ז. אריאלא. עמ' 9-26.

ביחסוני מביא להקמת מצדים ומצודות, לחיזוק חומות, הקמת מגדלים וכו',⁸² אך לא לבנייה של ערים חדשות.

במשך אלפי שנים היו בארץ ישראל ייחדות מדיניות קטנות.⁸³ איחוד בין הגופים השוכנים באזורי השונים מחייב פרק זמן ארוך. כפי שהבהירנו לעלה הרי פריצת הביצורים האחידים התרחשה על רקע של התפתחות ותרבות חומרית "ישראלית" המשותפת לכל חלקי הארץ, תפוצה נרחבת של כתיבה בעברית וכו'. אין ספק שמדובר במלוכה, שכן בארץ ישראל שיתוף פעולה ואיחוד אינם אפשריים אלא אם כן יש מנהיג שיכל לאחד את כל התושבים במסגרת לאומיות לאו-ארץ לאורך זמן. איחוד שבטי והקמת מערכת ביצורים כפי שהופיעה עיר הארץ ישראל מתאימה למסגרת של עשרות שנים. התנין קובל שמי דוד היו כ-33 שנה (בירושלים), וימי שלמה כ-40 שנה. גם שנות דוד הראשונות רצפות מלחמות אך ההמשך היה תקופה של שקט. 73 שנים אלה מתאימות לאיחוד שבטי אורי, הקמת מערכת שלטונית מסודרת, הקמת ערים, ביצורים, מחסנים, ערי רכב וכו'. לעומתם ימי עמרי ואחאב (כ-34 שנה) היו רצופים מלחמות, מלחמה בין בית המלוכה לבין מוסדות הנבואה, עימותים על רקו'ן חברתי וכו'. לכן קשה להניח שעמרי או אחאב עסקו בבניה ובביצורים רב הייקף, נראה יותר שהוא אלה שלמה, ואולי גם דוד.

הניסיונו של "חדשנים" להעביר אל המאה התעשייתנית ביצורים יהודיה (כמו לביש, תל בית מירסים) שנחשו בני המאה העשירית נתקל בבעיה קשה בעיקר לגבי מלכת יהודה. הידועות ההיסטוריות שמן התנין, ובמידה מסוימת גם מכתובות מישע, מלמדות שממלכת יהודה במאה התעשייתנית, הייתה מלוכה קטנה, ללא אמצעים לבניה וביצורים (וזאת לעומת בית אחאב היישר אליו שטוחר כמלך חזקה ועשירה). בימי אחאב יש ידיעות מסוימות על מערכת בניה, אך אין ידיעות על מלך שבנה ערים או שיפוץ בשלבי המאה התעשייתית לפנה"ס.

82 והשוואה הקמת ערים חדשות בתקופת הברונזה התיכונה ב' ובתקופה החרדינית.

83 בארצות נחר כמו ארץ הפלר, החזילק והמלחס יש צורךطبع לשיטור פעה ולקשר בין הכהרים לאורך הנهر ליצוב הנهر ולבניית סכרים ואנגמים. בארץ ישראל המצב תגיאוגרפי-אקלימי שונה ("ארץ הרים ובקעות, למטר השמים תשחה מים" - דברים יא, י-יא) וחברות שונות יכולות להתקיים באזורי נפרדים ללא קשר מחייב ביניהם. כך היה המצב באף השלישי ובאלף השני לפנה"ס. הדוגמא המובהקת היא תקופת הברונזה המאוחרת בה שי. תשע"ט. בעיתת משאבי-האנוש בארץ ישראל בתקופת הברונזה המאוחרת וחלוכותיה החברתיות-כלכליות. בתוך: ארץ ישראל כה (ספר יוסף אבירם). עמ' 45-54.

ולהיפך, החל מסוף המאה התשיעית יש לצפות לפחות ופחות אמצעי בנייה של ממלכת ישראל, וזאת לאור השובוד האשורי ואיבוד הנכסים שהיו למלך עבר הירדן המזרחי יחד עם שעבוד מסויים לארמים בצפון, כפי שמתואר בכתובות מישע ובכתובות מדן.

כפי שתיארנו לעלה עברו ערי הארץשתי פעולות בנייה ושכבות הרס ביניהן. הראשונה הייתה הקמת ערים וביצורים, ארמונות ומחסנים. השנייה הייתה בדרך כלל שיפוץ או הרחבת של אותן ערים. בעבר ייחסו את הבניה הראשונית לשלהם, את ההרס לשיק ואת השיפוצים וההרחבות לימי בית עמרי. לפי דעת ה"חדונים" יש לדוחות את בניית הערים למאה התשיעית דהיינו לבית עמרי בישראל (רוב הערים) ולמלךים יהושפט, אחזיה ויורם ביהודה. את ההרס יש ליחס לארמים ואת הבניה מחדש למלךים בישראל במאה התשיעית מלך התשיעית. קשה לראות בהיסטוריה של ממלכת ישראל במאה התשיעית מלך מאחאב שמתאים לבנות ביצורים חדשים. החל מימי יהוא - יורשו של בית אחאב - ממלכת ישראל הייתה משועבדת לאשורים, והוא מחייב היה להביא לאשורים מנהה כשהאשורים רואים בו נתין הקשה לבית עמרי החזק.⁸⁴ שוב חייבים לחזור לכטובות מדן, המעדיה על התקופה הקשה ערבי עלייתו של יהוא, תקופה שבה הייתה התמודדות עם הארמים, שמנעה בניית מערכת מסועפת של בנייני מינהל וביצורים בשאר חלקי הארץ. מайдן, ברור שהיה ביצורים שהתקיימו בתקופה זו ונחרסו במשעות האשוריים. לתגלת פלאסר השלישי, שלמנאסר החמישי וסנחריב בשליח המאה השמינית. במשעות אלו חרבו לכיש III ואתרים אחרים בדרכם, חצור VA ומגידו VA. הביצורים שנחרסו היו חזקים ביותר (וכך הם מתוארים גם במסע סנחריב) וקשה להניח שנוסדו במאה התשיעית. סביר שמדובר בעיר מבוצר כגון המאה העתירית ששופכו ותוקנו במאה התשיעית.

דוחיקת בניית הביצורים למאה התשיעית לפני ס' מחייבת מציאות גורם שהרס אותם תקופה קצרה לאחר בנייתם, וזאת על פי מסקנת החפירות. כיון שרוב הביצורים הם בתחום ממלכת ישראל, הוצע לייחס את ההרס לארמים⁸⁵

84 בתבליט של שלמנאסר השלישי נראה כורע על ברכיו לפני המלך בהביאו לו מנהה. מתחת לתבליט נכתב שמו "יהוא בן עמרי". ראה: Prichard, B. 1969. Ancient New Eastern Texts Relating to the Old Testament. Third edition. Princeton University Press . pp. 280.

Naaman, N. 1997. Historical and Literary Notes on the Excavation of Tel Jezreel. Tel Aviv 24. pp. 122-128. ראה: 85

אפשרות זו, אין לה מקור כתוב, לא בתנ"ך ולא במקורות אחרים. הניסיון לראות את חזאל ככבש והורט של מערכת יצורים אדרית, אין לו בסיס – ואפיו לא בכתובות מדן. ההיפך הוא הנכון. התנ"ך מתאר מערכת של יחסים סבירים מאוד עם האוכלוסייה הארמית. ופועלות אלימות של הארמים כלפי הישראלים מתוארות כאוים, או תיאור מינורי מאוד של כיבוש ("ויז'ן" "זיכחה") הם פעלים שימושיים המקראית מכיה בשדה ולא שריפת ערים - השווה: מל'א טו, א, כ, כט). אם אכן היו הארמים גורמים לפעולות הרס והשמדה חמוריהם במלכת ישראל ויהודה, **היינו מצפים שהיחס אל הארמים בתנ"ך יהיה** ביקורתי יותר. נבאי ישראל מתוארים במקרא כתומכים במלך יהסים טובים עם הארמים. כך אנו מוצאים את אליהו המכתיר למלך את חזאל, ואת אלישע המרפא את נעמן שר צבא ארם ומונע מלך ישראל להכות את צבא ארם (מל'ב ה-1). אפיו לעמוס שנייה תקופה קצרה לאחר כיבושו ארם בישראל אין כל תלונה על פשעי ארם ברוחבי ישראל אלא על פשעים בגלעד (עמוס א, ג-ה). ניסיון לשיך לארמים הרס של ערי ישראל, אינו מתאים ליחסו המפתיע של אהאב לאחר ניחונו על מלך ארם. אהאב מתייחס אל הארמים כאחים (מל'א כ, לב-לד), דבר המשלב עם הידיעות על קואליציה ארמית-ישראלית נגד אשור.⁸⁶

שתי הכתובות החשובות – כתובות מישע והכתובת מדן, מורות, שהארמים והמוabsים, לא הכירו את המושג המקראי 'מלכת יהודה' אלא את מלכת 'בית דוד'./cs קוראים לממלכה על שם איש, סימן והוא שزادה ועמד בראשה בתקופת הזוהר שלה. כך גם נקט מישע מלך מוואב בחתייחסות לממלכת ישראל כ'בית עמרי', וכן החתייחסות האשورية ליהוא כ'בן עמרי'.⁸⁷ פער הזמן בין תקופת מלכת דוד ושלמה (מאה עשרית לפנה"ס) לכתיבת הכתובות (סוף המאה התשיעית כנראה), מורה על החשיבות הגודלה של ייחוסים עמיים שונים לימי הזוהר של עם ישראל בארץ – תקופת דוד ושלמה.

המבנים שנגלו בשכבות הנדונות מעדים מעלה ומעבר לכל ספק על התפתחות של מעמדות. מציאותם של ארמונות לצד מבנים פרטיטים, מורה על חברה מעמדית. כך יש להתייחס לארכוניות במגידו (IVB-VA), גור (VIII-XI),

86 ראה: מוז, ב. תשלי"ד. 'מלכת ארם ויחסיה עם ישראל'. בתוך: המכ. כנען וישראל. ירושלים. עמ' 250-258.

87 ועין: מוז, ב. תשמ"ט. ארץ ישראל כי (ספר ידין). ירושלים. עמ' 216-221.

וכן לתגליות של חותמות, וחפצי שנחוב.⁸⁸ מעמדות לא נוצרם באופן מיידי, אלא בתהליך דינامي מתמשך. לא ניתן לדוחק את יצירת המעמדות לתוך תקופה קצרה של המאה התשיעית, כשלפי ה"חדשניים" ארמונות נהרסים (ובני המעמד הגבוה נפגעים מן הסTEM פיסית ומוראלית) ומיד נרכשת מערכת שיקום ובניה עד להرس הבא. מאידך רבים בתנ"ך תיאורי העושר בימי שלמה (מל'א ט-ו' ועד). פסוק אחד המעיד על עושר של אחאב (מל'א כב, לט) אינו מתר�ה בתיאורים על עושרו של שלמה. لكن קשה להניח שמערכת מעמדית ועושר רב התפתחו על רקע המאורעות הקשים של המאה התשיעית לפנה"ס במלכת יהודה וישראל.

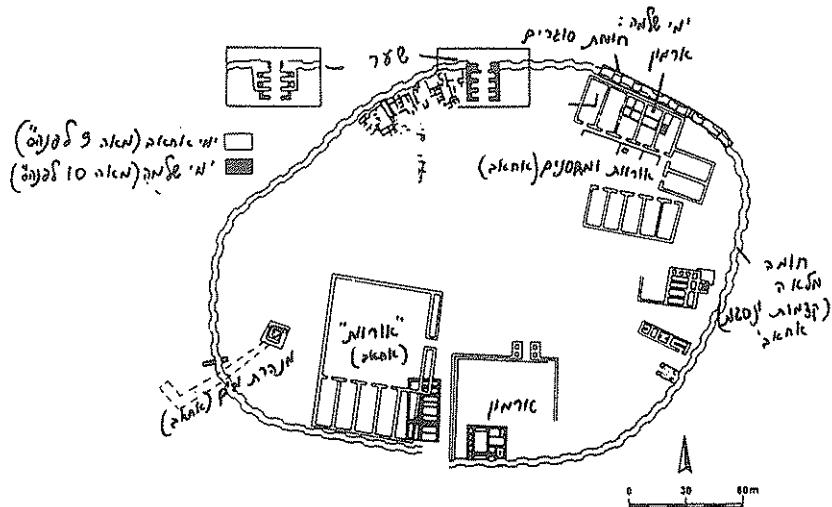
ג. סיכום וסיכום

אין לנו ספק, שימי הזהר והרגע של תקופת שלמה הם אלה שננתנו אפשרות לפתח בפועלות בנייה נרחבות בארץ ישראל. קיימת התאמה מלאה בין התנ"ך לבין הממצא הארכיאולוגי של תקופה זו. ניסיונות שונים לבטל התאמה זו אינם מותאים לדיוקו שמן הארכיאולוגיה וכן ההיסטוריה. מסקנת דיון זה, תואמת את דבריו של פרופ' וויליאם זיורו⁸⁹ מאוניברסיטת אריזונה (בתרגום לעברית): יש לנו מדינה ישראלית בתקופת הברזל. אילולא שמענו על אודות שלמה בטקסטים התנ"כיים, היה علينا להמציא מלך בן המאה העשירית קודם לספריה בעל שם אחר. אכן, "זוד ושלמה מלכי ישראל חים וקיימים!".

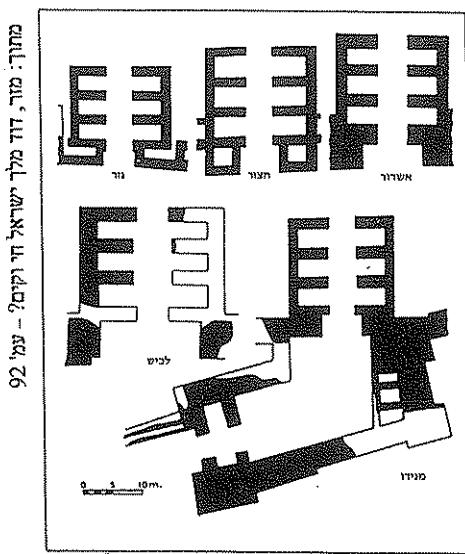
88 ראה: חולדיי : על תקופת הממלכה המאוחרת והממלכה המפוזרת :

Holladay, John S. 1995. The Kingdoms of Israel and Judah: Political and Economic Centralization in the Iron IIA-B (ca. 1000-750 BCE). In: Levy T.E. (ed.). The Archaeology of Society in the Holy Land. Leicester University Press. London. pp. 368-398.

89 זיורו, "תקופת שלמה" עמ' 251.

מג'יזו של זקופה המלאכה: בשלב המיוחס לימי שלמה כולל שער 6 תאים, חומות סוגרים לגירסתו של ידין ואמונה. בשלב המיוחס לימי אחאב - חומה מלאה, ארונות אחרות, אורות, מחשניות ומערכת מים מפוארת.

"שער שולמה" - מערכת שערirs בני 6 תאים, שמקובל ליחסם למאה ה-10 לפני הספירה

(מתוך: מזר, דוד מלך ישראל חי וקיים? עמ' 92)